

INNERE FÜHRUNG'I EETIKA

Angelika Dörfler-Dierken¹

Preisi liberaalkodanliku sõjaväereformija Gerhard Johann David von Scharnhorsti (1755–1813) 200. sünnipäeval (12.11.1953) said esimesed Saksa Liitvabariigi sõdurid² toonase kaitseministri Theodor Blanki (1905–1972)³ käest oma ametisse nimetamise tunnistused. Scharnhorsti keskne idee oli, et riigi kõik kodanikud on selle riigi sündinud kaitsjad⁴. Niisiis, kui just Scharnhorsti sünnipäev valiti sümboolselt Bundeswehri esimeste ohvitseride ametisse nimetamise päevaks, siis tuleks seda tulevase Bundeswehri jaoks mõista programmiliselt: uus Saksa sõdur peaks olema Preisi sõjaväereformija ideede edasiarenduses *riigikodanik sõjaväevormis (Staatsbürger in Uniform)*⁵.

¹ Artikkel „Ethik der Inneren Führung“ on 2007. aastal ilmunud ajakirjas Zeitschrift für Evangelische Ethik, Volume 51, Issue 2, S. 117–128. Saksa keelest autori loal tõlkinud ja kommenteerinud Andres Saumets.

² Sündmuste ja nende tagamaade põhjalikku ülevaadet vt **Bald** 2005, S. 7–15. – Eesti keeles võib selle sündmuse kohta lugeda ka **Saumets** 2007, lk 166–167. *Tõlk.*

³ Ametiühingutegelase perest pärit Theodor Blank oli alates 26.10.1950 „liidukantsleri volinik seoses liitlasvägesid puudutavate küsimuste kasvuga“ ja alates 07.06.1955 kaitseminister. Vt Blanki poliitilise profiili paremaks määratlemiseks näiteid tema kõnedest (**Blank** 1956); vt lähemalt Blanki ameti („liidukantsleri voliniku ametkond seoses liitlasvägesid puudutavate ülesannete kasvuga“) tekkelugu ja arengut (**Krüger** 1993).

⁴ Vt temaatilisi tekste **Opitz** 1998. – Preisi kuningas Friedrich Wilhelm III määras Scharnhorsti 1807. aastal Preisi sõjadespartemangu direktoriks (sõjaministriks) ja kindralstaabi ülemaks. Kohe pärast juulis 1807 sõlmitud Tilsiti rahu sai kindralmajor Scharnhorst kuningalt ülesande alustada sõjaväes vajalike muudatuste tegemisega. Selleks moodustati sõjaväe reorganiseerimiskomisjon. Scharnhorsti peamiseks ülesandeks oli leida tee, kuidas luua – vaatamata Napoleoni poolt Preisi tegevväele kehtestatud piirangutele (42 000 meest) – taas alus Preisimaa sõjalisele võimsusele. Nii tuli Scharnhorstil koos oma mõttekaaslastega käivitada sõjaväereform (*Heeresreform*), mille eesmärk oli luua patriootlik rahvavägi (*Krümpersystem*’il ehk sõjalisel lühiväljaõppel baseeruv reservvägi), töötada välja uus, teenetel rajanev edutamissüsteem, luua uus ohvitserkond (sõjakoolid) ja sõjaväe juhtkond (sõjaväeakadeemia) ning seada sisse üldine sõjaväekohustus (3. september 1814). (**Saumets** 2007, lk 167). – *Tõlk.*

⁵ 24. aprillil 1952 SPD (sotsiaaldemokraatide) kaitsepoliitilise nõuniku Friedrich Beermani (1912–1975) poolt diskussiooni kaasatud termini *riigikodanik sõjaväevormis* mõtte-loomised juured ulatuvad tagasi Prantsuse revolutsiooni varasesse faasi, juba eelpool mainitud Scharnhorsti ja teiste Preisi sõjaväereformijate juurde 19. sajandi alguses. Termin juurte kuuluvad **Böhmi** ja **Hanki** (2004) järgi ka 1848. aasta revolutsiooni kodanikest sõdurid. Termin leidis Blanki ametis positiivse vastuvõtu ja Baudissin kasutas seda tulevase

Sellega on praeguse ajani mõistetud niisugust sõdurit, kes jääb kõigi oma kodanikuõigustega põhimõtteliselt riigikodanikuks – sõjaväelise ülesande täitmiseks hädavajalikud piirangud on seadustega reguleeritud. Wolf Graf von Baudissin (1907–1993)⁶ on rännanud sõjaväeliste esiisade jälgedes: ta viis kontseptuaalselt lõpule sõjaväe lõimimise ühiskonda – demokraatlikus riigis peab sõdur olema demokraat ja seisma põhiseaduse alusel. Kodanikule ja seega ka sõdurile on riik kohustatud tagama tema inimväärikuse kaitse ning riik on võtnud kohustuse kasutada sõdurit üksnes kaitseks ja rahu taastamiseks⁷. Demokraatias peab relvajõudude sisemise korra kujundama selliselt, et demokraadid saaksid relvajõududes teenida. Eluviisis ei tohi ühiskonna

---

Bundeswehri sõduri tähistamiseks ning kujundas sellest ka uue Bundeswehri juhtimis- ja organisatsioonifilosoofia *Innere Führung*'i juhtimõtte. 1957. aastal kasutati terminit *riigikodanik sõjaväevormis* kaitseministeeriumi välja antud *Innere Führung*'i käsiraamatus, milles sisaldus ka Baudissini sulest pärit programmiline tekst „Situation und Leitbild: Staatsbürger in Uniform“ (**Baudissin** 1957a, S. 15–46). Vrd juhtimõtte idee tekkeloo kohta ülevaadet Baudissini kirjalikku pärandit (**Baudissin** 1982b); vrd ka ülevaateartikleid termini ajaloost **Reeb, Többecke** 2003b.

Beermann ja Baudissin tundsid üksteist evangeelsete akadeemiate ürituste ajast ja olid kuni 1975. aastani ka kirjavahetuses. BAMA (= Bundesarchiv-Militärarchiv, Freiburg i. Br.) vastavasisuliste materjalidega (BAMA N 597/165 ja N 597/70) ei olnud kirjutamise käigus kahjuks võimalik tutvuda, nagu ka aktidega, mis kannavad signatuuri BAMA N 597/173, 77, 80, 73, 40, 160 ja 139) (info BAMA-st, A. Koch). 1958. aastal põhjustas Beermann Glückstadti evangeelses akadeemias toimunud ohvitseride rekreatsiooniüritusel skandaali. Pärast ettekannet 1917. aastal keiserlikus mereväes toimunud mässu teemal, kui toimus diskussioon, väljendas Beermann oma toetust nendele noortele madrustele, keda kodanikuallumatus tõttu karistati surmanuhtlusega. Enamik kohal viibinud ohvitseridest lahkus seepeale demonstratiivselt saalist. Vrd <www.bundesarchiv.de/aktuell/aus_dem_archiv/galerie=0&id==&nr=3> (seisuga 7.9.2006).

Scharnhorst juhendus oma Preisi sõjaväereformides tollal revolutsioonilisel mõjunud liberaaldemokraatlikust mudelist *riigikodanik sõjaväevormis* (*Staatsbürger in Uniform*), millest sai poolteist sajandit hiljem ka uue Bundeswehri *Innere Führung*'i kontseptsiooni keskne juhtimõte.

⁶ Baudissini põhjalikku elulugu ei ole veel koostatud, selle kallal töötab dr Claus Freiherr von Rosen, Führungsakademie juures asuva Baudissini dokumentatsioonikeskuse juhataja. Biograafilisi fragmente võib lugeja leida seni avaldatud Baudissini kirjade kogumike ja tema mõttepärandit uurivate teoste ning artiklite sissejuhatustest. Siinkohal tuleks eriti esile tuua järgmised teosed: **Schubert** 1969b; **Rosen** 1982c; **Knoke** 2001b; **Dörfler-Dierken** 2005, 2006b; **Lutz** 1995b; **Bald** 1995a; **Nerger** 1994/95. Vrd ka neid uurimusi, mille keskpunktis on teatud kindlad eetilised vaated Baudissini mõtlemises ning mida käesolevas tekstis enam rohkem ei mainita: **Ebeling, Seifert, Senger** 2003; **Elssner** 2006; **Kutz** 2004; **Rosen** 2004 ja **Sokol** 1997. – Eesti keeles vt biograafilist lühiülevaadet **Rosen** 2016, lk 2016. – *Tõlk.*

⁷ Vt Saksa põhiseaduse preambulat: „Teadlikkuses oma vastutuse üle Jumala ja inimeste ees, hingestatud tahtmises, samamoodi õigustatud osana ühinenud Euroopas maailma rahu jaoks teenida, andis saksa rahvas oma põhiseadustandvat võimu kasutades endale selle põhiseaduse.“

ega ka Bundeswehri vahel katkeda mingid vahekorrad⁸. Sõduritele peavad kehtima põhimõtteliselt samad põhiõigused nagu kõikidele teistele kodanikele (põhiseaduse artiklid 1–19). Nende põhiõiguste raames on süstemaatilisel vaatlusel kõige tähtsam põhiseaduse artikkel 4, kus on sätestatud usu- ja südametunnistuse vabadus⁹, sest see kaitseb kodanikke riigi ja selle liialdatud nõudmiste (sh ka ideoloogiliste) täielikku meelevolda langemise eest. Baudissin tugineb ikka ja jälle südametunnistuse vabadusele ning peab sealjuures sageli silmas ka oma teisest maailmasõjast saadud kogemusi. „Konfliktolukorras seisab sõdur – nagu iga teinegi inimene, kel on vastutus oma kaasinimese ja oma ülesande ees – üksi oma südametunnistusega“¹⁰, tõdeb Baudissin. See, et ta kannab sõjaväevormi, ei tähenda sõduri jaoks demokraatlikus riigis seda, et tema südametunnistus ei võiks edaspidi enam ärgata¹¹.

⁸ „Vaba ühiskonna relvajõudude *Innere Gefüge* (sisemine struktuur) peab olema loodud selliselt, et noored sõdurid saaksid oma sõjaväelist väljaõpet täita nii, et nad ei peaks põhimõtteliselt katkestama suhteid oma eluga tsiviilmaailmas.“ Blanki amet 1955, tsiteeritud **Reeb, Többecke** 2003b, S. 226, järgi.

⁹ Art 4: „Usu, südametunnistuse ja uskliku ning ilmavaatliku tunnistuse vabadus on puutumat.“

¹⁰ **Baudissin** 2006, S. 232.

¹¹ Küsimus sõdurite südametunnistuse vabadusest sai nn Pfaffi otsusega (Saksamaa föderaalne halduskohus 2 WD 12.04, 21.06.2005) ettearvamatult aktuaalsuse. – Lühiülevaade juhtumist: Florian Pfaff (1957) alustas 1976. aastal Bundeswehri ajateenistust ning õppis aastatel 1978–1981 Bundeswehri Müncheni ülikoolis pedagoogikat. Temast sai tegevteenistuses olev ohvitser. Kui Saksa meedias puhkes diskussioon Iraagi sõja küsitavate motiivide üle, keeldus Pfaff oma teenistusega Iraagi sõda kaudselt toetamast (osalemine Bundeswehri tarkvaraprojektides) ja nimetas end patsifistiks. Pärast nädalapikkust psühhiaatrilist uurimist, mille käigus mingeid haigusnähte ei avastatud, andsid tema ülemad talle käsu, et ta lõpetaks igasuguse uurimise teemal, kas ta on oma teenistusega saanud kuriteo kaasosaliseks. Pfaff keeldus seda käsku täitmast. Bundeswehri ei õnnestunud Pfaffi ka vallandada. Föderaalne halduskohtu otsus rehabiliteeris Pfaffi. Tema degradeerimisotsus tühistati, prokuratuur lõpetas tema vastu algatatud menetluse käsu mittetäitmise süüasjas. Siiski tuleb märkida, et halduskohtus ei leidnud kinnitust see, et Saksamaa toetav tegevus Iraagi sõjas oleks olnud vastuolus rahvusvahelise õigusega. Tegevteenistuses jätkanud Pfaff oli sellest ajast saati ka rahuaktivist, kutsudes oma teenistuskaaslast üles taoliste ründesõdade puhul südametunnistusele apelleerides käsku mitte täitma ning avalikkust taolisi sõdu hukka mõistma. Pfaff üllitas Bundeswehri ametkondlikuks kasutamiseks mõeldud teksti, milles kutsus kaudselt üles õigusvastaste ründesõdade puhul käsku eirama ja ülemate seisukohti ignoreerima. Sel konkreetsel juhul ei olnud Bundeswehr halduskohtu otsuse siduvusega nõus ja nõudis „poliitilise taustaga“ südametunnistusotsuste puhul, et relvajõudude funktsioneerimise seisukohalt on oluline, et sellistel puhkudel surutakse käsu täitmine kohaste vahenditega läbi. Hoolimata halduskohtu otsusest, et Pfaffi puhul on keelatud igasugune ametialane ebasoosimine (sh uue auastme andmisest keeldumine, publitseerimise piiramine jms), teda enam teenistuslikult ei edutatud (alates 2003. aastast majori auastmes) ning 2013.

Motiivi *riigikodanik sõjaväevormis* juurde kuulub *Innere Führung* nagu sool supi sisse. Teisisõnu võiks seda väljendada ka nii: *riigikodanik sõjaväevormis* on juhtmõte ja *Innere Führung* on vahendite tervik, mida peab eden-dama, et Bundeswehri sõdur võiks tõepoolest olla riigikodanik sõjaväevormis või selleks saada.

Mis on *Innere Führung*? *Innere Führung* teenib relva-jõudude demokratiseerimist ja humaniseerimist

Militaarsotsioloog Wilfried von Bredow tähistab *Innere Führung*'it kontseptsioonina, mis on oma tähenduselt ja jõult võrdväärne *sotsiaalse turu-majandusega*, mis on end maksma pannud Saksa poliitiku ja majandus-teadlase Ludwig Erhardiga (1897–1977)¹². *Innere Führung*'ile siin antud tähenduse taustal hakkab igatahes silma tõsiasi, et seni pole Bundesweh-riis olnud ühtegi siduvat *Innere Führung*'i definitsiooni¹³. Veel jõustumata

---

aastal saadeti ta erru, jättes kohtulikult rahuldamata ka tema kaebuse auastme kinnipidamise pärast. Florian Pfaff on pälvinud oma kodanikuulguse eest mitmeid tunnustusi, sh Carl von Ossiezky medali ja autasu World Citizen Award (2008). – *Tõlk.*

Kuni Pfaffi juhtumini peeti täiesti normaalseks, et käsu täitmist vastustav ja südame-tunnistusele apelleeriv sõdur võidi tema südametunnistuse säästmiseks üle viia teisele teenistuskohale, mis tema südametunnistust ei koormanud. Pärast seda kohtuotsust arvestab föderaalne kaitseministeeriumi õigusosakond sellega, et üha rohkem sõdureid võib tugineda oma südametunnistusele. Seda tendentsi kinnitab igatahes flaieri koostamine, mille sisuks on ümberkäimine niisuguste käsule mittekuuletavate sõduritega, kes oma tegevuses apelleerivad südametunnistusele. Taolise juhendi väljaandmine kompaniitöötajatele ja teistele juhtidele peegeldab kaudselt ka võimalust, et Bundeswehri missioonid võivad järgmistel aastatel muutuda üha rohkem „robustseteks“ ja „rahule sundivateks“. Taolisel võimalikul arengul ei ole Bundeswehri ega ka ühiskonnas siiski praegu enamiku toetust. (Vt **Buhlmann** 2005) Sõduritel omakorda on selline enesekuvand, milles individuaalsel südametunnistusel on tähtis koht. Ligikaudu 70% 2004. aastal küsitletud SFORi sõduritest – võttes aluseks nende sõduriks saamise motiivi – on liigitatavad selliseks sõduritüübiks, keda saab tähistada *abistajatena sõjaväevormis*. Nende kutsevalik on eetilisel põhjendatud, nad tahavad teenida rahu ja oma maad ning aidata inimesi. Aga nad on selles seoses ning nendel eeldustel valmis rakendama ka vägivalda. Vt uuringu kohta lähemalt **Projektgruppe** 2004.

Klassikaline-kristlik süümeõpetuse käsitus ja tõlgendus ei ole viimastel aastatel olnud teoloogias eriti päevakohane teema. Asjakohased artiklid uuemas teoloogilises teatmekirjan-duses peegeldavad aktuaalse diskussiooni seis: vt **Härle** 2000 ja **Kreß** 2006.

¹² „*Innere Führung*’i sõjalis-poliitilise kontseptsiooni puhul on tegemist ühe kõige uuendus-meelsema ja loominguilisema poliitilise reformiga Saksamaa Liitvabariigis, mis oma tähenduses on igati võrreldav sotsiaalse turumajanduse majandus- ja ühiskonnapoliitilise kontseptsiooniga.“ Vt **Bredow** 2000, S. 112.

¹³ Reeb ja Többecke tutvustavad eri ajahetkel käibel olnud definitsioone oma artiklis „Defi-nitionen von Innerer Führung 1953–2001“ (**Reeb, Többecke** 2003, S. 312–320).

Bundeswehri üldmäärustiku „Zentrale Dienstvorschrift 10/1 Innere Führung“ (kehtiv alates 28.01.2008) uues versioonis on juba 50 aastat tuntud ja üha uuesti sõnastatud kontseptsioon esmakordselt siduvalt defineeritud ja on selliselt ka sõjaväe jaoks fikseeritud:

101. *Innere Führung*'i põhimõtted moodustavad aluse Bundeswehri sõjaväelisele teenistusele ja määratlevad sõdurite enesemõistmise. Need on suunised inimeste juhtimiseks ja üksteisega õigeks ümberkäimiseks. *Innere Führung* tagab, et Bundeswehr jääb ühiskonna keskmesse. *Innere Führung* seisab selle eest, et Bundeswehr oleks lõimitud meie vaba demokraatliku õigusriigiga.

102. *Innere Führung*'i kontseptsioon on igale sõdurile siduv. See nõue on erilisel moel mõeldud ülematele, kel tuleb nende hoolde usaldatud inimesi juhtida, välja õpetada ja kasvatada.

103. Bundeswehri ülesanded tulenevad tema põhiseaduslikust ülesandest ja Saksa julgeoleku- ja kaitsepoliitika väärtustest, eesmärkidest ja huvidest.

104. „Inimese väärikus on puutumatu. Seda jälgida ja kaitsta on terve riigivõimu kohustus. Seetõttu tunnistab Saksa rahvas vigastamatuid ja võõrandamatuid inimõigusi kõigi inimeste ühiskonna, rahu ja õigluse põhialusena maailmas.“ Nende sõnadega määratleb põhiseaduse 1. artikkel Saksa riigi otstarbe ja eesmärgi. Koos põhiseaduses järgimist leidvate põhiõigustega moodustavad need seadusandluse, täidesaatva võimu ja õigusemõistmise kui vahetult kehtiva õiguse.

105. Põhiõigused seovad Bundeswehri liikmeid igas kohas ja igal ajal. Seepärast on kõik Bundeswehri sõdurid riigikodanikud sõjaväevormis. Nad on erilisel moel kohustatud järgima põhiseaduse väärtusi ja norme. Nad peavad Saksamaa Liitvabariiki ustavalt teenima ja kaitsma vapralt saksa rahva vabadust. Nende sõjaväeline teenistus sisaldab omaenese tervise ja elu panustamist ning nõuab viimse järelalusena ka võitluses tapmist. Bundeswehri teenistus esitab seetõttu sõdurite isiksusele kõrged nõudmised. Lahinguolukordades langetavad nad ennekõike süümeotsuseid, mis leiavad oma eetilise seotuse põhiväärtuses.¹⁴

Tähelepanuväärne on see, et eespool toodud määratluses opereeritakse kahe mõisteväljaga, mida võiks tähistada mõistetega *õigus* ja *eetika*. Seega võib öelda, et *Innere Führung* teenib sõjaväelise organisatsiooni *demokratiseerimist* õiguslikumaks muutmise ja *humaniseerimist* eetiliseks muutmise mõttes. Bundeswehri demokratiseerimise ja humaniseerimise eesmärgil loodi eelmise sajandi viiekümnendatel aastatel alalised institutsioonid, mis on

¹⁴ ZDv 10/1 2008, S. 6–7.

püsinud tänapäevani: Saksa parlamendi kaitseküsimuste voliniku amet (sks *Wehrbeauftragter*, ülesanne tagada põhiõiguste kaitse järelevalve Bundeswehris), *Innere Führung*'i nõukogu, sõjaväelise juhtimise korraldustest sõltumatu protestantlik ja katoliiklik kaplaniteenistus (sks *Militärseelsorge*), nn inimeseõpetus (sks *Lebenskundliche Unterricht*), mida õpetavad sõjaväevaimulikud, ning sõltumatud kohtud, kes kontrollivad nii poliitilisi kui ka sõjalisi otsuseid. See, et Bundeswehri juhivad tsiviilistikult poliitik ja et iga sõjaline missioon peab leidma heakskiidu parlamendis, kuulub samuti nende põhimõteteliste meetmete hulka, mis peavad kindlustama sõjaväe lõimimise demokraatliku korruga.

Negatiivsete näidetena olid Saksamaa kaitseministeeriumi eelkäija, Blanki ameti sõjaliste planeerijate silme ees Reichswehr (Saksa relvajõud aastatel 1919–1935) ja Wehrmacht (nn Kolmanda Reichi relvajõud aastatel 1935–1945). Märksõna *Reichswehr* tähendas planeerijate jaoks *riiki riigis*, *Wehrmacht* aga sümboliseeris ebaõiglast ründesõda ja nii sõjaliste kui inimlike piiride ületamist teises maailmasõjas.

Inimesed, koos kellega, kelle jaoks ja kelle poolt Bundeswehr üles ehitati, olid pärast aastakümneid natsionaalsotsialistlikus riigis kestnud totalitaarset valitsemist häälestatud demokraatiale koos selle toimimisviiside ja põhimõistetega nagu *vabadus*, *vastutus* ja *inimväarikus*¹⁵, üksnes puudulikult. Neil tuli kõigepealt alles õppida, et armee, mis peab teenima demokraatias kaitsmist, peab ka ise olema demokraatlikult kokku pandud. Nad pidid õppima, et ka sõdurid on inimesed ja et ka nende vaenlased on kaasinimesed. Baudissin on neile ülesehitajatele kirjutanud palju tulevikku suunatud kommentaare oma esimeses „*Innere Führung*”i käsiraamatus¹⁶, mis ilmus 1957–1972 väga suure tiraažiga kokku seitsmes väljaandes ning mis kujutas endast tulevastele ohvitseridele iseseisvaks õppimiseks mõeldud põhjanevate käsitluste kogumikku. Baudissin kirjutab seal:

*Inimlikkus ei ole jagatav. Kui see on reserveeritud vaid teatud gruppidele, siis läheb see täiesti kaduma. Sõdur, kel ei ole mingit austust oma kaasinimeste vastu – ja ka tema vaenlane on kaasinimene –, pole talutav ei ülema, kamraadi ega ka kaaskodanikuna.*¹⁷

¹⁵ Vrd **Bald** 1997, S. 71j. Nn vana eliidi tähendust Saksa Liitvabariigi üleshitamisel on korduvalt uuritud, vt muuhulgas **von Garbe** 1993, S. 693–716.

¹⁶ Kindlalt saab väita, et Baudissini poolt on koostatud kirjanduse nimistus **Baudissin** 1957b ja 1957c tähistatud tekstid.

¹⁷ **Handbuch Innere Führung** 1957, S. 64.

Inimese vastand on *ebainimene* (sks *Unmensch*), mille sünnitas natsionaalsotsialistlik süsteem. Seda süsteemi iseloomustab suhtumine, et ei tunta min-geid *kaasinimesi*, vaid üksnes „alaminimesi“ (sks *Untermenschen*) ja „här- rasinimesi“ (sks *Herrenmenschen*). Mõiste *inimene* empaatiline kasutamine sõduritele suunatud uue juhtmõtte, uue sõduri- ja militaareetika eesmärgi ja keskmena peegeldub veel tänapäevani Bundeswehri armastatud ja sageli tsiteeritud ütluses: „Kes tahab inimesi juhtida, peab inimesi armastama.“ Iseloomulikul moel ei ole siin aga vastane ja vaenlane leidnud selgesõnalist väärtustamist kaasinimesena. Kaasinimene on selles ütluses just see, kes peab laskma ennast teise inimese poolt juhtida. Nõudmine on esitatud niisiis üks- nes ülemale ja peab silmas üksnes neid inimesi, kes on talle allutatud. Bau- dissinil on teistsugune *inimese* mõiste, mis läheneb pigem piibelliku *ligimese* mõiste konnotatsioonidele (vrd nt tähendamissõna halastajast samaarlasest Luuka 10,30jj). See avar *inimese* mõiste muutus sõjajärgsel ajal keskseks mõisteks uuele korrale, mis garanteerib inimväärikuse ja inimõiguste täieliku austamise¹⁸.

See saab selgemaks, kui meenutada *inimese* mõiste empaatilist kasu- tamist, nagu see tollal tavaks oli. Filosoofilised ja teoloogilised visandid peegeldavad omal moel seda uut vaimu: Hannah Arendt (1906–1975) on oma uurimuses „The Origins of Totalitarianism“ (1951) kirjeldanud kujukalt teise inimese *loomastamise* tulemusi¹⁹. Ta jõudis järelduseni, et „ei Jumala seaduste [poolt] ega loomuõiguse [poolt] ega traditsiooni poolt pühitsetud mineviku kommete ja tavadega“²⁰ seotud inimesel ei ole enam mõõdupuud hea ja halva jaoks. Koonduslaagrite vangide absoluutne õigusetus paljastab inimõiguste mõiste apooria: kes pole enam inimesena tunnustatud, selle võib inimväärikusest ja inimõigustest kergesti ilma jätta:

Me kohtame siis ülimalt reaalsel moel üht poliitilise filosoofia vanimat apooriat, mis võis meie eest vaid nii kaua varjule jääda, kuni vankumatu kristlik teoloogia kehastas raamistikku kõikidele poliitilistele ja filosoofi- listele probleemidele, mis aga juba Platonit ajendas selle kohta ütleva: „Mitte inimene, vaid Jumal peab olema kõikide asjade mõõt.“²¹

¹⁸ Juba totalitaarse režiimi ajal võisid üksikud kasutada inimese mõistet empaatiliselt. Vrd **Plagge** 2006, S. 61: enne oma hukkamist kirjutatud hüvastijätukirjas ütles paljude juutide elu päästnud veltveebel Anton Schmid: „Ma tegutsesin ainult inimesena.“

¹⁹ **Handbuch Innere Führung** 1957, S. 46.

²⁰ **Arendt** 1955, S. 465jj. Vrd ka vastavasisulisi artikleid **Grunenberg** (Hg.) 2003.

²¹ **Arendt** 1955, S. 479.

„Inimene olla – inimeseks saada“ – nii on pealkirjastanud oma „Kristliku antropoloogia visandi“²² üks sõjajärgse aja olulisemaid teolooge, Hamburgis tegutsenud jutlustaja ning sealse teoloogiateaduskonna asutaja Helmut Thielicke (1908–1986). Seda, et inimest ohustab alati allakäik „alam-inimeseks“, et ta on kohustatud valima *hea* ja *halva* vahel, et ta saab areneda *heaks inimeseks* ja et ta peab alati selliseks osutuma, teadsid ka Saksa põhi-seaduse isad ja emad.

Niisiis võimaldab *Innere Führung* Saksa kodanikul end sõdurina Bundeswehri siduda ja sealjuures olla ja jääda või ka saada *heaks inimeseks*.

Kes leiutas *Innere Führung*'i? Selle kontseptsiooni töötas välja luterlik sõjateoreetik Wolf Graf von Baudissin

Innere Führung'i²³ kontseptsiooni vaimne isa ja selle geniaalne suhtekorraldaja avalikkuse ees oli endine Wehrmachi major ja hilisem Bundeswehri kindralleitnant Wolf Stefan Traugott Graf von Baudissin. Oma ideed *Innere Führung*'ist esitas Baudissin avalikkusele viiekümnendatel aastatel: *Innere Führung* peab Baudissini järgi kandma hoolt selle eest, et „sõdurid elaksid rahu omavahel, oma rahvaga ja Euroopa rahvaste ühendusega“²⁴.

²² „Mensch sein – Mensch werden. Entwurf einer christlichen Anthropologie“ (Thielicke 1976). Inimese mõistet kasutas ta juba varem iseloomulikus tähenduses, nt vastupanuliikumise sümbolite, Hans ja Sophie Scholli 20. surma-aastapäeval (1963) peetud kõnes ja ka juba 1958. aastal. Iseloomulik on ka tema ajastukaaslase, 1950. aastatel tegutsenud mõjuka teoloogi Paul Althausi 1956. aastal üllitatud kirjutise pealkiri: „Mensch und Menschlichkeit“ („Inimene ja inimlikkus“). Vt Althaus 1956.

²³ Termin *Innere Führung* asendas alates 10.01.1953 vanemat terminit *Innere Gefüge* (otsetõlkes *sisemine struktuur*), millele hilisem kaitseminister F. J. Strauß (1915–1988, kaitseminister alates 16.10.1956) oli ühes parlamendidiskussioonis loonud negatiivse kuvandi kui *Innere Gewürge*. [Siin on tegemist sõnamänguga: sks *Gewürge* tähistab rasket, mõttetut või sihipäratut tööd, aga ka tugevat oksendamist. – Tõlk.]

Innere Führung'il on arvukalt definitsioone. Vrd nt militaarseid definitsioone Reeb, Töb-bicke 2003c ja 2003d. Vrd ka sotsioloogilis-struktuurilisest vaatenurgast lähtuvat definitsiooni Rümmer 1984, S. 8f.: „a) *Innere Führung* kui modernne inimeste juhtimine. [...] b) *Innere Führung* kui väljaõppe ja kasvatuse instrument. [...] c) *Innere Führung* kui mudel riigikodanikust sõjaväevormis, millel on nii väline valdkond kui ka sisemised komponendid, mida saab omakorda eristada.“ *Ibid.*, S. 9: „*Innere Führung*’it tuleb mõista Bundeswehri riiki ja ühiskonda lõimimise kompleksse programmina. Sellel on oma tagajärjed relvajõudude sisemisele korrale. Sest kui Bundeswehr ei pea enam olema riik riigis, vaid osa ja peegelpilt riiklikust ja sotsiaalsest korrast, siis tuleb seda *sisemist struktuuri* (*Gefüge*) nii kujundada, et ei rikutaks neid printsiipe, mis määratlevad demokraatlikku ühiskonda selle *põhiolemuses*. Ja need printsiibid tulenevad põhiseadusest ning selles sisalduvast inimesepildist.“

²⁴ Baudissin 2006, S. 135.

See ei olnud tollal sugugi provokatiivne väljendus, vaid vastas üldisele igatsusele. Viimased kaks sõda olid ju alguse saanud Saksa pinnalt, ja mõlemad lõppesid Saksamaale kaotusega. Seepärast suhtus tähelepanuväärselt suur osa läänesaksa elanikkonnast taasrelvastumisse pigem eitavalt²⁵. Eriti need evangeelsed kristlased, kes olid oma vaadetelt lähedased nn vendade nõukogude (*Bruderräte*)²⁶ vasakule tiivale, samuti ka sotsiaaldemokraadid, kartsid ühiskonna uut militariseerimist ning koos sellega uut revanšismi. Seepärast rõhutas Baudissin üha uuesti, et *uus Wehrmacht* (nagu toona veel öeldi, sest termin Bundeswehr juurdus alles pärast selle asutamist²⁷) peab kohustuma pidama rahu. Rahule häälestati läänesaksa sõdurid ka juba mainitud *Innere Führung*'i käsiraamatus sisalduvate mõtetega uuest sõduripildist. Käsiraamatus on selle kohta öeldud:

*Euroopa ja seega ka Saksa sõduri mõtlemises kehtib nüüdsest peale rahu normaalseisundina ja moodustab selliselt eesmärgi, mille pärast võib üht sõda üleüldse õigustada. Rahust saab sõjapidamine oma ülesande ja piirid.*²⁸

Baudissin tahab selliste lausetega läänesaksa sõduri enesemõistmise kujundamisel arvesse võtta põhiseaduses sisalduvat rahukäsku (preambula ja § 26) ning 1948. aastal Amsterdamis kirikute oikumeenilises nõukogus väljendatud mõtet: „Jumala tahte järgi ei pea sõda olema“²⁹. Toona tõesid nõukogus osalenud kirikute esindajad: „Roll, mida sõda tänapäeva rahvusvahelises elus mängib, on patt Jumala vastu ja inimese alandamine.“ Kuna tuumarelv, nagu ka teiste uute relvasüsteemide kasutamine vabastab sõja senistest piiridest ega lase enam vahet teha tsivilistidel ning kombatantidel, on *õiglase sõja* idee muutunud problemaatiliseks. Kristlaste ülesanne tänapäeval on seega *õig-*

²⁵ **Jacobsen** 1975, S. 61–98; **Volkman** 1990, S. 463–492.

²⁶ *Bruderräte* (vendade nõukogud) – kollektiivsed juhtimisorganid nn tunnistuskirik (Bekennende Kirche) kogudustes ja kirikupiirkondades. Evangeelne tunnistuskirik formeerus Saksamaal vallandunud kirikuvõitluse raames (1933–1945) vastukaaluks natsionaalsotsialismile ja nende maailmavaadet kiriklikult esindavatele *saksa kristlastele*. – *Tõlk.*

²⁷ Nime teemal – esimestes dokumentides nimetati hilisemat Bundeswehri *uueks Wehrmachtiks* – vt kokkuvõtvalt **Reeb, Többecke** 2003e.

²⁸ **Baudissin** 1957b, S. 59.

²⁹ Vrd teksti **Greschat, Krumwiede** (Hg.) 1999, S. 205. Baudissin argumenteerib selle lausega oma ettekandes „Vabadus kui kohustus“. Vrd LKAH (= *Landeskirchliches Archiv Hannover*) Mikrofichekatalog, 18.–23.02.1956, konverents „Internationale Soldatengespräche“ Loccum evangeelses akadeemias.

lase rahu edendamise.³⁰ Baudissin mõjutasid luterlikud peretraditsioonid³¹ ja ta tegeles Inglise sõjavangistuse ajal muuhulgas ka ideega saada pärast sõja lõppu vaimulikuks³². Kui Baudissini aktiivne tegevus sõjateoreetiku, rahu-uuri ja julgeolekupoliitikuna oli lõpule jõudmas ja temalt küsiti, mis oli tema tegemiste edasiviiv jõud, siis vastas ta nii: „Ma olen püüdnud alati

³⁰ *Õiglase rahu* kontseptsiooni ja praktika erinevuse kohta võrreldes klassikalise *õiglase sõja* teooriaga vt lähemalt **Huber, Reuter** 1990; **Pausch** 2001. *Ius ad bellum*'i ja *ius in bello* õpetuse juured asuvad paganlikus antiigis; kristlikult kujundatud õhtumaal süstematiseerisid ja arendasid Cicero sõnastatud printsiipe eelkõige kõrgkeskaja teoloogia suurkuju Aquino Thomas ning reformaator Martin Luther. Aktuaalse diskussiooni kohta vt nt **Pausch** 2003; **Frielingshoff** 2003.

³¹ Luterliku ilmikteoloogina on Baudissini senini väärtustanud vaid **Dörfler-Dierken** 2006b; vrd ka **Baudissin** 2006.

Perekonna ajaloost on Baudissini religioossete mõjude kohta teada järgmist: **Knoke** 2001, S. 37 järgi elasid Baudissin ja ka tema abikaasa Dagmar Gräfin Baudissin (sünd Dagmar Burggräfin und Gräfin zu Dohna-Schlodien, 1907–1995) „sügavalt juurdunud kristlikus usus“. Vrd ka Baudissini enda tunnistust (**Baudissin** 1984, S. 75): „Igal hommikul luges minu isa Herrnhuti vennastekoguduse loosungiraamatust päeva sõnumi ja selle juurde kuuluvad piiblisalmid. Sellest võttis osa ka personal. Pühapäevane kirikuskäik oli enamat kui kombekohane kohustuslik harjutus, mida ühelt ametiisikult ja tema perekonnalt võis oodata. Pärast jumalateenistust arutati enamasti intensiivselt jutluseteksti tõlgendamise üle.“

Baudissinil oli suur teoloogiline raamatukogu ja ta uuris seda. Seda saab siiski tõestada vaid üksikjuhtude kaudu, kuna ta mainis neid raamatuid oma kirjades või traktaatides.

Mainimisväärt on Baudissini kui luterliku ilmikteoloogi väärtustamisel ka see, et ta tundis hästi oma aja teolooge ning kirikujuhte, mis tulenes sellest, et ta külastas sageli kiriklikke üritusi ning evangeelsetes akadeemias korraldatud konverentse ja seminare. Taolistel konverentsidel kanti ette ka sõjaväe temaatikaga haakuvaid kristlikke referaate, nt 4. kaitseküsimuste konverentsil 18.–21.04.1953. Vt BDZ (= Baudissini dokumentatsioonikeskus, Führungsakademie der Bundeswehr, Hamburg) 53,7.4/2. Sel konverentsil pidas Loccumi akadeemia direktor A. Wischmann ettekande teemal „Senised rahueetilised lähtekohad alates 1948. aastast“ ja dekaan dr Schuster Fuldast kõneles teemal „Puhta südametunnistuse õigus sõduri elukutses“. Baudissin säilitas oma arhiivis nii selle kui teiste sarnaste ürituste protokollide koopiad.

Teenistuslikult tuli Baudissinil ikka ja jälle suhelda kirikute esindajatega rajatava kaplani-teenistuse, sõdurivande ja süütepõhjustel ajateenistusest loobumise teemadel. Sageli kutsusid evangeelsed akadeemiad või kaplaniteenistuse üleshitajad Baudissini kui Blanki ameti töötajat kaitsepoliitilistel teemadel ettekandeid pidama.

³² „Hiljuti olen ma tõsiselt sellele mõttele [võime uskuda – *autor*] pörkunud, kui meie pastor mulle ühes kõneluses oma elukutset soovitas, milleks mul olevat väidetavalt mitmed eeltingimused täidetud. Ta tabas sealjuures minus tugevat kahtlemist minu kasuteguris – hoolimata sellest, et minus puudus sügav misjoniveendumus – ja kuigi mind täitis sõjavangiks olemisest tingitud teatud inimtüdimus, mis loodetavasti on mööduv, viis see tegelikult tagasi selle instinktiivse tunde juurde, et senisel kristliku usu ja elu kuulutusvormil ei ole modernses inimkonnas enam piisavat tõhusust.“ Vt **Baudissin/Dohna** 2001, S. 126 (27.07.1946, Nr 192).

olla üksnes hea kristlane!³³ Et kristlikult elatud elust peaks välja kasvama vastutus poliitika kujundamise eest, ei olnud üksnes tema isiklik veendumus, vaid viiekümnendatel aastatel ka paljude poliitikute ja kirikusindajate veendumus. Toonase poliitiliselt huvitatud protestantismi, mille sotsiaalne kese asus evangeelsetes akadeemiates ja CDU/CSU evangeelses töörühmas³⁴, kesksete mõtete hulka kuulus arusaamine, et ilmikud, eriti protestantlik eliit, peavad selles maailmas usku üles näitama oma tegevusega³⁵. Baudissin tegi just seda. Pärast sõjavangist vabanemist külastas ta sõjajärgse luterluse esilekerkivaid kommunikatsioonipaiku, nagu saksa evangeelne nädal Hannoveris³⁶ ja evangeelsed akadeemiad³⁷. Siin diskuteeris Baudissin oma ideede³⁸

³³ **Rosen** 1982, S. 36. Selle info eest, et küsijaks oli proua Bührl, võlgnen tänu Claus von Rosenile.

³⁴ CDU (Saksa Kristlik-Demokraatliku Liidu) ja CSU (= Kristlik-Sotsiaalse Liidu) evangeelse töörühma asutas 1952. aastal CDU-poliitik ja endine Oldenburgi ülemkirikunõunik Hermann Ehlers. Vrd **Oppelland** 2000. Arvukaid detailseid kirjeldusi poliitiliselt tegusa sõjajärgse protestantismi kohta vt **Sauer** 1999. Vrd ka rohkem süstematiseeritud käsitlust **Rendorff** 2000, S. 39–41.

³⁵ Vt lähemalt ajastukaaslaste kohta Thielicke 1947 (hiljem arvukalt uusi väljaandeid). Esmakordselt on seda teemat kriitilise pilguga uurinud **Huber** 1973.

³⁶ **Runge, Käßmann** (Hg.) 1999, S. 27–36, 56. Reinold von Thadden-Trieglaff (1891–1976), Ida-Elbe aladelt pärit junkur ja Saksa evangeelse kirikupäeva asutaja, mille eelkäijaks oli evangeelne nädal, oli lähedates sidemetes Eberhard Mülleriga ja kuulus töörühmadesse, mis olid seotud evangeelsete akadeemiatega Bad Bollis ja Herrmannsburg/Loccumis. Vt Thadden-Trieglaffi kontaktvõrgustiku kohta kroonikat **Lorenz** 1985; vrd ka **Klän** 1998. **Knoke** 2001, S. 34 järgi on teada, et Dagmar ja Wolf [Baudissin] osalesid esimesel kirikupäeval. Vrd ka **Sauer** 1999, S. 5 koos märkusega 12; S. 9 koos märkusega 22. **Knoke** 2001, S. 34 nimetab 1948. aastat, tegemist võib olla nn mäluveaga. Vrd kirikupäeva kohta **Lorenz** 1985, S. 22 koos märkustega; **Vogel** 1978, S. 77 koos märkusega 22; **Kortzfleisch** 1999. Esimese kirikupäeva keskmes oli palve õiglase rahu pärast.

³⁷ Baudissin on Hannoveri maakiriku arhiivi (LKAH) andmeil ajavahemikus 1950–1956 esinenud ettekannetega üheksal konverentsil. Lisaks sellele osales ta juba enne Blanki ametisse tööle asumist Hermannsburgi akadeemia üritustel. Hiljem oli ta teenistuslikel ja sisulistel põhjustel hinnatud esineja ning diskussioonides osaleja ka Bad Bolli ja Tutzingi evangeelsetes akadeemiates. Vrd **Dörfler-Dierken** 2005, S. 80–84. Evangeelsete akadeemiate tähendusest 1950. aastate esimesel poolel vrd **Treidel** 2003 ja **Nösser** 1995. Vrd ka artikleid **Fischer** (Hg.) 1995; **Doehring** 1977; **Lilje** 1973, S. 77–89. Baudissini on nimetatud „meie akadeemia sagedaseks külaliseks“ (**Wischmann** 1977, S. 54). Loccumi akadeemia oli tänu oma asukohale Ruhri aladel selliseks kohaks, kus mäetööstuse juhid ja ametiühingutegelased oma kõnelusi pidasid.

³⁸ Pole imestada, et evangeelsed akadeemiad Baudissini temaatikaga haakusid. Ühest küljest olid need väga aktuaalsed, teisalt võimaldasid testida praktikas kompromissi ja dialoogi eri mudeleid, mille eest akadeemiad vastutasid. Lisandus veel see, et siin olid tegevad sõjakogemusega teoloogid. Loccum akadeemia direktor Johann Doehring oli mõnda aega tegutsenud Potsdami 9. jalaväerügemendi kaplanina, kus ta võis tundma õppida ka Baudissini.

üle ja propageeris taasrelvastumist koos *Innere Führung*'iga. Seepärast väljendus prelaat Hermann Kunst (1907–1999)³⁹, kes oli evangeelse kiriku volinik riigi valitsuse juures ja hiljem esimene Lääne-Saksa sõjaväepiiskop, juba 1952. aasta märtsis, vähem kui aasta pärast Baudissini siirdumist Blanki ametisse, tema kohta sõnadega: „tuntud krahv Baudissin Blanki ametist, kes on selles ametis meie suurepärase sidemees“⁴⁰.

Mis on *Innere Führung*'i kontseptsiooni tuum? See võimaldab sõjaväevormis riigikodanikel inimlikuks jääda

Innere Führung on relvajõudude kord, mis peab muutma tulevikus võimatuks inimsusevastased kuriteod, nagu seda heitis ette Nürnbergi kohus Saksa kõrgetele sõjaväelastele⁴¹. *Innere Führung* peab lahendama dilemma, milles

---

Igatahes teadis Doehring Baudissini igal esmaspäeval toimunud „härrasmeeste õhtutest“ Potsdami ohvitseride kasiinos ja on sellest jutustanud Paul 1983, S. 71jj. Sõjaväevaimulikud olid olnud ka tema Loccum kolleeg Wischmann, Bad Bolli akadeemia direktor Müller ja Hofgeismari akadeemia direktor Has-Rudolf Müller-Schwefe (1910–1986). Bad Bolli evangeelne akadeemia võttis peatselt tööle ka endise tankivägede kindrali Heinrich Eberbachi (1985–1992), et too korraldaks üritusi endistele sõduritele. Palju sellekohast informatsiooni on leitav Nösser 1995; vrd ka Beese 1995, S. 246–272.

³⁹ Mõlemat meest sidus ustav sõprus. Kunst astus näiteks Baudissini kaitseks välja pärast seda, kui Baudissin kaitseministeeriumist minister Franz Josef Straußi poolt kõrvale tõrjuti, ja tegi 1963. aastal ettepaneku Baudissin tema NATO-ülesannete täitmiselt Saksamaale tagasi kutsuda [Baudissin töötas aastatel 1961–1963 esimese Bundeswehri ohvitserina DCOS Operations AND Intelligence HQ AFCENT-is ja oli aastatel 1963–1965 NATO Defence College'i ülem Pariisis. – *Tõlk.*] ning pakkuda talle peainspektori (sks *Generalinspekteur*; otse kaitseministrile alluv Bundeswehri kõrgeim sõjaväelasest esindaja. – *Tõlk.*) ametikohta. Kunst kirjutab Baudissinile: „Kindral ja krahv! Austatud ja armas sõber! [...] Kui ma Washingtonis viibisin, oli mul väga pikk ja põhjalik vestlus härra Heusingeriga [Adolf Heusinger (1897–1982) oli endine Wehrmachi kindralleitnant, kes 1955. aastast oli Lääne-Saksa kaitseministeeriumis sõjaväeliste juhtide nõukogu esimees, 1957. aastal sai temast Bundeswehri esimene peainspektor ja aastail 1961–1964 oli ta NATO sõjalise komitee esimees. – *Tõlk.*]. Ta andis mulle Teie kohta ühtaegu nii kõrgema ülema nõudliku kui ka suurepärase hinnangu, aga arvas siiski kokkuvõtlikult, et Teie kutsumine peainspektoriks kätkeks endas ohtu, et Bundeswehris puhkeksid taas sügavad rahutused. Viimase kahe aasta sündmusi silmas pidades ei oleks see vastutustundlik.“ Baudissin 2006, S. 72. Vrd Kunsti kui tähelepanuväärse isiksuse kirjeldusi nt Klein 2005, S. 441–444; Hauschild 2001; Böhm 1987, S. 244.

⁴⁰ Kirja teemaks on personaliküsimused. EZA (Evangelisches Zentralarchiv Berlin) 742/325: 25.07.1952, Kunsti kiri ülemkirikunõunik Ruppelile.

⁴¹ Neid kuriteo koosseise rakendati esmakordselt 1946. aastal Nürnbergi protsessil Saksa poliitikute, majandusjuhtude ja sõdurite sooritatud sõjakuritegude karistamiseks. Vrd VStGB (Völkerstrafgesetzbuch) § 7.

asetses Wehrmachi sõdur: „Kes toona tahtis toimida kuulekalt, toimis vastutustundetult, ja kes toona tahtis vastutustundlikult toimida, pidi olema sõnakuulmatu.⁴²“ Üksnes demokraatlik riigi- ja kaitsekord võimaldab sõduril olla puhta südametunnistusega sõdur⁴³. Luther on ühemõtteliselt vastanud küsimusele, kas sõduri ametit saab pidada puhta südametunnistusega. Kuulekuse ja vastutustundliku tegutsemise vahel ei tohi haigutada mingit lõhet – selline on nõudmine, mida igal sõjaväevormis riigikodanikul tuleb igasuguses sõjaväelises tegevuses täita. *Innere Führung*'i kontseptsiooni keskmes on niisiis vastutustundlik inimene, sõdur, kellele on antud selline kord, mis võimaldab tal end teostada põhiseaduse vaimus, milles on kuju võtnud vanaeuroopalik kristlik väärtuskord.

Armee otsustav ülesanne on värvata ja tugevdada selliseid sõdureid, kes tendentslikult ühiskonna suhtes kapseldunud sõjaväelise organisatsiooni sees nõuavad *Innere Führung*'i põhimõtete elluviimist ja tegutsevad vastavalt oma igapäevases teenistuses. Mitte kõik sõjaväekohustuslased ei ole „vaba meele ja ärksa südametunnistusega inimesed⁴⁴“ ja mitte kõik ei kasvata ennast või ka ei lase ennast selliseks kasvatada, kui nad relvajõudude teenistusse astuvad. Seepärast räägib Baudissin ülistaval toonil rahu edendavatest, kaasinimestesse lugupidavalt suhtuvatest, vaba mõttelaadiga ja südametunnistusest juhitud sõduritest. Ta räägib neist kristlikes ajakirjades avaldatud artiklite, raadiointervjuude ning üliõpilasühingutes ja evangeelsetes üliõpilaskogudustes peetud ettekannete põhjal. „Vaba meele ja ärksa südametunnistusega“ inimesed on soolaks⁴⁵ sõjaväelises organisatsioonis, nagu kristlased on maa sool (Mt 5, 13). Selle piibliväljendi kasutamine näitab selgelt, et *Innere Führung*'i kontseptsioon ei ole sündinud Wehrmachi lüüasaamisest või Baudissini sümpaatiast preisilikkuse vastu, vaid hoopis demokraatia ja sõdurikutse kristlikust mõistmisest.

⁴² Baudissin 2006, S. 136.

⁴³ Luther 1526/1983. – Lutheri mõtteid sõjapidamisest ja sõdurite kutse-eetikast tema nn sõjameeste kirja taustal vt lähemalt Saumets 2013, 280–333. – *Tõlk.*

⁴⁴ Baudissin 2006, S. 42.

⁴⁵ *Ibid.*

Missugused on *Innere Führung*'i kontseptsiooni juhtmõtted?

1. Transtsendentselt⁴⁶ mõtlev sõdur peab saama teenida Bundeswehris

Baudissin tahtis anda sõduritele *Innere Führung*'i kontseptsiooniga võimaluse arendada end tugevateks inimesteks, kes on suutelised seisma vastu sõjaväelise maailma „omaseaduslikkusele“. Nad peavad toimima Jumala või muu transtsendentse instantsi vastu tuntud vastutusest lähtuvalt ning suutma taluda vastuseisu oma positsioonile⁴⁷. Ainult selline inimene saab olla läänesaksa sõdur, kes teab, et ta on seotud *viimse instantsiga*⁴⁸. Seepärast algab *Innere Führung*'i käsiraamat õpetusega vandest või töotusest⁴⁹. Selle taga seisab veendumus, et inimese tegu või tegemata jätmine vajab piire – ja nimelt mitte selliseid piire, mida totalitarism seab individuaalsete vabadusõiguste elluviimisele, vaid hoopis selliseid, mis annavad vabaduse võtta vastutus omaenese veendumuste eest. Siin on silmas peetud niisugust tegutsemise mõõdupuud, mis ei orienteeru aktuaalse õigusliku (või ülekohtuse) korra, vaid ajaüleste normide ja väärtuste järgi. Need on Baudissini järgi – tüüpiliselt sõjajärgsele Saksamaale – väljaarendatavad kristlusest. Oma kuju on need põhimõtted saanud põhiseaduses, ennekõike juba eespool tsiteeritud 4. artiklis usu- ja südametunnistuse vabadusest.

⁴⁶ Transtsendentne (ld piiridest väljuv, teispoole, üleloomulik); kogemuse ja tunnetuse piire ületav. Transtsendentselt mõtleva inimese või selles kontekstis sõdurina võib tähistada seda, kes usub Jumala või mingi kõrgema jõu olemasolusse, tajub olemise mõistuslikkust jumalikus mõistuses ja usub olemise eesmärgipärasust, mis on tingitud jumaliku tahtest. Sellise sõduri usuline veendumus/jumalik käsk ütleb talle: „Sa ei tohi tappa.“ Baudissini päevil oli selliseks sõduriks kristlik sõdur, niisiis inimene, kes teab elu väärtust ja teeb kõik endast oleneva, et mitte valada teise inimese verd.

⁴⁷ Põhjuseks, miks peab vastuseisu taluma, nimetas Baudissin *kõrgemat kuulekust*. Vrd **BAMA** 717/46: 15.04.1952. Baudissin kirjutab endisele tankivägede kindralleitnant Adolf-Friedrich Kuntzenile (1889–1964), kes oli aastatel 1948–1955 Hannoveri piiskop Johannes (Hanns) Lilje isiklik referent: „Aga me seisame ükskord alternatiivi ees: restauratsioon [vana] heakskiidul või meile kingitud nullpunkti parim võimalik ärakasutamine millekski uueks. Ma usun, et meiesugune peab kõrgemast kuulekusest ajendatuna vastuseisu esile kutsuma ja seda taluma – ka vastuseisu omaenese südames.“

⁴⁸ **Trentzsch** 1957, S. 7–12: „Vanne: viimse instantsi ees“ on selle alateema peakiri. Hr Roseni sõnul on nimetatud teksti koostanud major dr Hans-Christian Trentzsch, kelle eluloo kohta on vähe andmeid. Vrd ka märkust 49.

⁴⁹ *Ibid.*

2. Sõduri eeskuju on frondöörid⁵⁰ südametunnistuse sunnil

Sõdurid peavad suutma ülekohtule vastu seista, nagu seda tegid Baudissini sõbrad ja eeskujud, 20. juuli ülestõusus⁵¹ osalejad, keda Lääne-Saksamaal toona veel eeskujudena ei tunnustatud. Seepärast põhjendas Baudissin *Innere Führung*'i käsiraamatus oma ideid sageli eeskujulike Preisi ohvitseridega, nn frondööridega südametunnistuse sunnil^{52, 53}. Just nemad, need „sõnakuulmatud“, keda sõdurid sellest hoolimata tundsid ja tunnustasid, kuulutas Baudissin Bundeswehri sõdurite jaoks isikustatud eeskujudeks. Baudissin üldistab sellega elitaarset seisuse-eetost – nii nagu Preisi ohvitser, kes hakkab

⁵⁰ Frondöör (pr *frondeur*) – *fronde*'ist (absolutismi vastu suunatud poliitiline liikumine 17. sajandi Prantsusmaal) osavõtja; rahulolematu, mässumeelne.

⁵¹ Ooberst **Claus Schenk Graf von Stauffenbergi** ja tema mõttekaaslaste poolt 20. juulil 1944 Hitleri vastu korraldatud atentaat oli tähtsaim sõjaväeline vastuhakk natsionaalsotsialismi ajal. Nende ennastohverdavate ja südametunnistusest juhitud ohvitseride mälestuse austamine kuulub tänapäeval Bundeswehri kesksete traditsioonide hulka. Piduliku sõjaväetöötuse andmine toimub Bundeswehris just 20. juuli mälestuspäeval. – *Tõlk.*

Sonthofenis pidas major Trentzsch esimestele kursuslastele loengu „Sõdur ja 20. juuli 1944“, mis on ilmunud eraldi trükisena (1956) ning tugevalt lühendatud ja ümbertõetatud vormis leidnud avaldamist ka *Innere Führung*'i käsiraamatus (1957, S. 79–99) pealkirja all „20. juuli 1044. Mõtteid vastupanust“. Vrd vastuolusid Lääne-Saksa relvajõudude vandenandmise teemal **Lange** 2003, S. 184–236.

⁵² Vrd **Baudissin** 1957b, S. 64jj koos arvukate näidetega. *Ibid.*, S. 64: „Just Preisimaal võime selgelt eristada kaht teenistuslikku hoiakut. Ühe esindajad tunnevad end olevat seotud tingimusteta kuulekusega; nad peavad oma kohuseks ohverdada riigimõistusele isegi sügavad kõlbelised kahtlused. Nende vastas seisavad „frondöörid südametunnistuse sunnil“, kelle kuulekus tunnustab kõlbelisi ja religioosseid piire.“

⁵³ **Baudissin/Dohna** 2001, S. 131: 3.–4.8.1946, nr 103: „[...] ma üritan viimasel ajal kirjalikult selgust saada meie ida-lääne-võimaluste üle [...]“. Memorandum „Ost oder West? Gedanken zur deutsch-europäischen Schicksalsfrage“ („Ida või lääts? Mõtteid Saksa-Euroopa saatuseküsimusest“) on Baudissini dokumentatsioonikeskuses ilma signatuurita. See aastast 1947 pärit tekst võib olla Baudissini varasem säilinud kirjutis. Claus von Rosen on seda memorandumit esmakordselt tutvustanud ja kommenteerinud 1995. aastal (**Rosen** 1995; **Kutz** 2004); Rosenil on plaanis koostada ka anoteeritud väljaanne. Baudissini juures ilmsiks tulnud mentaliteedi kohta vt **Greiner** 1995. Kust Baudissin oma mõttekäikudeks inspiratsiooni sai, on jäänud baselgeks. Ilmselt on selles uurimuses viljakandvaiks muudetud need mõtted, millega ta puutus kokku juba Henning von Tresckowi (1901–1944; Wehrmachi kindralmajor, Stauffenbergi kõrval üks keskseid sõjaväelise vastupanuliikumise tegelasi. – *Tõlk.*) ümber koondunud vastupanuliikumises. Sarnased mõtted liikusid ka nn Kreisau ringis [kodanikualgatuse korras – aadlikud, sotsialistlike vaadetega mõtlejad ning protestantlikud ja katoliiklikud teoloogid – tekkinud vastupanuliikumine, mille üks rajaja oli kuulsast Mecklenburgi põlisaadlike ja ohvitseride suguvõsast pärit jurist Helmuth James Graf von Moltke. – *Tõlk.*], millest hiljem tõusis esile ka **Eugen Gerstenmaier** (1906–1986, luterlik teoloog ja CDU poliitik, aastail 1954–1969 Saksa parlamendi president. – *Tõlk.*). Vrd **Lipgens** 1968, S. 153–155.

vastu kuninga käsule, sest ta teab paremini, mida tuleb teha, nii peab ka iga Bundeswehri sõdur käituma demokraatlikes tingimustes. Sõduri ideaal peab olema „teadlikult elav ja sisemisest vabadusest tegutsev inimene“⁵⁴. „Üksnes sellisel [sõduril] on täisväärtus euroopalikus kogukonnas – ja nimelt väärtus iseeneses!“⁵⁵ Siinkohal tuleks esile tõsta väljendit „sisemisest vabadusest tegutsev“. Adjektiiv on suurepäraselt vastavuses *Innere Führung*’iga. Baudissin eristab – nagu kristlikus traditsioonis ikka tavaks – sisemist välisest. *Sisemine* on kui (oma) mina kese, milles mõtted on vabad, milles Jumal valitseb südametunnistuse kaudu. *Väline* inimene on kaduv inimene, kest; *sisemine* inimene seevastu niisugune inimene, kelle jaoks on oluline, et ta peab oma heade tegudega kujundama maailmas ümberkäimist inimeste ja loodusega. Sisemine inimene peab *Innere Führung*’i kaudu muutuma väliseks inimeseks. Ta peab end vabatahtlikult siduma sõjaväelise organisatsiooniga ja seal nii toimima, nagu seda käsib tema südametunnistus kooskõlas õhtumaise traditsiooni ning väärtustega.

Uued läänesaksa sõdurid peavad oma teenistust täitma *sisemiselt juhitud* sõduritena – tänapäeval öeldaks selle kohta „sisemiselt motiveeritud ainuvastutavad indiviidid“ –, ja sellel teenistusel pole mingit pistmist teenimisega sõjaväes varasematel sajanditel. Demokraatlik sõdur ei ole palgasõdur, mingi ilma tahteta alluv, kelle eest mõtleb tema ülem, vaid meeskonnatöök võimeline spetsialist, kes kindlakäeliselt ja oskuslikult tehnikat rakendades täidab oma ülesannet.

3. Sõdur kasvatab ennast võimuvahendite vastutustundlikuks kasutamiseks

Baudissini mõtted liiguvad ikka ja jälle sõduris peituva inimese ümber, kes on kergesti ahvatletav tegema kurja ja kelle peab seepärast muutma tugevamaks, et ta käiks vastutustundlikult ümber talle usaldatud võimuga. Sõdur peab oma ülesande täitma vastutuses iseenda ja oma ligimese ees. Sellest inimesepildist tuleneb ka nõue institutsioonidele, et nad toetaksid indiviide vabaduse vastutustundlikuks kasutamises. Valik, mille iga üksik inimene teeb – kas vabaduse ja vastutuse või siis totalitarismi⁵⁶ poolt – ei ole ühekordne valik,

⁵⁴ Baudissin 1946, S. 39 (käsikirjaline).

⁵⁵ *Ibid.*, S. 52 (käsikirjaline).

⁵⁶ Baudissin ühineb Hannah Arendti (1906–1975) sõnastatud totalitarismi mõistega, kelle teost „The Origins of Totalitarianism“ ta soovib ohvitseridel lugeda. Baudissin väljendab oma toetust Arendti käsitlusele *Innere Führung*’i käsiraamatus (Baudissin 1957, S. 50, märkus 1), nimetades seda „väga õpetlikuks raamatuks“ ja tsiteerides sellest mitmeid lauseid. Baudissini

mida siis üksnes pika aja jooksul saab suunata seaduslike normidega. Vabadust peab igal päeval uuesti kinnitama ja totalitaarsete nõudluste eest kaitsma.

Vastavalt sellele rääkis Baudissin juba 1951. aasta detsembris Hermannsburgi evangeelses akadeemias, oma esimeses avalikus sõnavõtus pärast tööle asumist Blanki ametis, modernse sõja „omaseaduslikest, kõiki hävitavatest jõududest“⁵⁷. Kuna vastavalt „üldisele inimlikule kogemusele [...] kontrollimatu võim degenereerub ja muutub talumatuks“, tuleb seda piirata. Võimu kuritarvitamine „ei ole küll sõjaväe või sõdurite eriprobleem“, kuid seda esineb kuulekusele rajatud sõjaväelises organisatsioonis teravdatud kujul⁵⁸, ütleb Baudissin. Võimu kuritarvitamise tendentsi tuleb tõrjuda indiviidide tugevdamisega. Indiviidid peavad oma suhte abil Jumalaga omandama immuunsuse võimu ahvatluste vastu. Selleks, et toetada sõdureid nende enesepeegelduses, kuidas nende kätte usaldatud võimuga õigesti ümber käia, tuleb sõjaväelise organisatsiooni paigutada kriitiline ja enesepeegeldusega tegelev instants.

4. Sõdur paistab silma uue kuulekusega

Senistest arutlustest tulenevad kaks selget järeldust sõdurliku kuulekuse kohta: Bundeswehris tarvilik kuulekus peab diametraalselt erinema kuulekusest varasemates armeedes. Esiteks kehtib see, et üksnes selline autoriteet saab kuulekust oodata, kes on seotud inimõiguste, inimväärikuse ja vabadusega. Teiseks tuleneb sellest põhimõte, et autoriteetide suuniste või käskude (kriitiline) hindamine on kõigi riigikodanike, eriti kristlaste ülesanne⁵⁹. Baudissini uue kuulekusemõistmise puhul on iseloomulik omadussõnade kasutamine. Sõjaväevormis riigikodanike osutatud kuulekus saab olla vabatahtlik ja sisemise nõustumisega osutatud kuulekus. Oma kirjutistes tähistab Baudissin seda uut kuulekust alati omadussõnadega *vaba/liberaalne*

---

jaoks oli inspireeriv näiteks see, kuidas Arendt esitas sideme taastamist riigivormi ja inimliku põhikogemuse vahel. Arendt kuulutas totalitarismi tänapäeva otsustavaks ohuks, mis võib võtta eri kuju nii natsionalismis kui ka bolševismis. Neid süsteeme iseloomustab tõik, et nad muudavad indiviidi just kollektiviseerimisega üha üksildasemaks. Arendt, juudi päritolu saksa politoloog, ajaloofilosoof ning professor USAs, toetas individuaalselt vastutavat, vaba ja spontaanset tegutsemist poliitikas. – Eesti keeles vt Arendti vaadete kohta nt Iivi Masso artiklit „Hannah Arendt totalitarismi põhjustest ja olemusest“ (Masso 2001, lk 188–194). – *Tõlk.*

⁵⁷ Baudissin 1969, S. 24f.

⁵⁸ Baudissin 2006, S. 176f. Vrd SPD-positsiooni kohta Volkman 1988.

⁵⁹ Luther 1526/1983.

(sks *freiheitlich*), *vastutav* (sks *verantwortlich*) või *täisealine* (sks *mündig*)⁶⁰. Erinevuse vana kuulekusemõistega saab kergesti arusaadavaks teha tsitaadiga ühelt Wehrmachi luterlikult kaplanilt: „Sõdur ei kuulu enam iseendale [...], ta] seisab käsu all [...], ta] on pandud [...] kollektiivi. Seda tuleb tal teenida. [...] Kõik tema isiklikud soovid peavad vaikima.“⁶¹ Baudissini järgi ei ole sõdur mingi käske täitev, iseseisvusetu, sõnakuulekas hammasrattake sõjaväelises masinavärgis. Selle üheselt esiletoomiseks kasutab ta vaid harva klassikalist militaarterminoloogiat: sõduri asendab ta *spetsialistiga* (seoses tehnika tähenduse kasvuga), kuuletumist nimetab ta *koopereerumiseks/koostööks*, ja sõjaväelist jagu tähistab terminiga *tiim/meeskond*. Klassikalist militaarterminit *alluv/käsualune* (sks *Untergebene*) püüab Baudissin samamoodi vältida nagu terminit *ülemus* (sks *Vorgesetzte*).

Ühes ettekandes, mille Baudissin pidas 9. märtsil 1954 oma kolleegidele Blanki ametis, ütles ta vastutuse ja kuulekuse teema kohta järgmist:

Liberaalses demokraatlikus korras ei seisa vastamisi alama ja kõrgema seisuse liige, vaid võrdsete õigustega riigikodanikud, kes peavad, või veelgi parem, kes tahavad partneritena sisulist tööjaotust järgides täita teatud ülesannet kollektiivi või ühiskonna hüvanguks. See eriline suhe üksteise vahel nõuab ülemalt teise inimese väärikuse piiramatut respekteerimist – eriti siis, kui alluv on ebamugav [inimene] või kui ta ei näi veel olevat küps. Respekt ei tähenda üksnes sallivust teise inimese usu, maailmavaate ja süümekohustuse vastu, vaid tema poliitiliste, kutsealaste ja muude otsuste positiivset tunnustamist, samuti selle tunnustamist, et tal on õigus seda kõike sõnas, kirjas või vastavate ühenduste liikmeks astumisega väljendada.⁶²

5. Sõjaväe reformatsioon

Kuigi Baudissin otsis oma kontseptsiooni näitlikustamiseks ajaloolisi pidepunkte Preisi militaarajaloost, ei olnud ta mingi revisionist või restau-

⁶⁰ Vrd nt **Baudissin** 1957a, S. 9: „rohkem Jumalale kuuletuda“; S. 12: „õige kuulekus“; S. 20: „vaba/liberaalne hierarhia“; S. 24: „kaasamõtlev kuulekus“; S. 37: „Ei piisa enam ka sõltuvast ja küsitavast kuulekusest“; S. 42: „Teenida, kuuletuda ja käskida lähtuvalt kõlbelisest vastutusest ja südametunnistusele ustavaks jäädes“; „ühiste kõlbeliste mõõdupuude järgi [peab] kuuletuma ja käskima“; S. 45: „Absolutism teeb sõduriseisusele ülesandeks [...] sõjapidamise.“; S. 46: „Kaasamõtlev ja kriisidele vastupidav kuulekus“; S. 63: Eeskujuliku sõnakuulmatuse näide Wehrmachtis; S. 64: „Pelk funktsionaalne kasutäitmine ei saa kunagi olla teenimise, võitlemise ja ohverdamise mõte.“; S. 65: tsitaadid Ernst Moritz Arndtilt (vt nende kohta edaspidi märkust 65); S. 66j: kahe Preisi traditsiooni kõrvutamine; S. 70: „mõttekalt ja usaldavalt saab kuuletuda vaid siis, kui käsu taga on tuntavad kõlbelised sidemed“, „alluva kohustus saadud käske mitte või muudetud kujul täita“ jne.

⁶¹ Tsiteeritud **Garbe** 2004 järgi.

⁶² **BDZ** 54, 9,4/4, 5: 26.04.1954, ettekanne peetud jaoskond II/planeerimine ees (09.03.1954).

ratsiooni pooldaja⁶³. Vastupidi: ta tähistas oma reformiettepanekud, kui ta need 1951. aastal esmakordselt Hermannsburgi akadeemias publikule esitas, teoloogiliselt ja kiriklikult väga pretensioonika märksõnaga *reformatsioon*⁶⁴. On mõistetav, et see termin ei saanud kestvvalt sobida uute relvajõudude olemuse iseloomustamiseks. Seepärast kasutas Baudissin hiljem vähem pretensioonikat terminit *uendamine (renovatio)*⁶⁵. Sellele vaatamata on kõigepealt kasutamist leidnud termin *reformatsioon* iseloomulik *Innere Führung*’i kontseptsioonile: Baudissini jaoks on tegemist militaarajaloos aset leidnud murranguga, mis on võrreldav kirikuajaloos toimunuga. Ühest kirikust sai kaks⁶⁶ – nii sai ka ühest sõjaväest selle omaseaduslikkusega kaks sõjaväetüüpi ja organisatsiooni. Seesama loosung, mille uus kirik oma lipule kirjutas, on valitud ka uue sõjaväe motoks – *vabadus*. Demokraatiale ja vabadusele häälestatud kodanike armeele, kes saavad kokku Bundeswehris, et oma vabadust kaitsta, seisab vastu nende armee, kus sõdurid mõtlevad ja tegutsevad traditsiooniliselt. Sellele vastavalt eristab sõjaajaloolane Donald Abenheim⁶⁷ Bundeswehri ajaloos traditsioonilise pooldajaid ja reformijaid.

Tahe põhjanevateks muutusteks ilmneb Baudissini kirjutistes kuni sõnavaratasandini välja: ta väldib selliseid termineid nagu *kuulekus, kamraadlus*,

⁶³ Restauratsioon on ajalooliselt laetud mõiste: pärast Prantsuse revolutsiooni algas Euroopas restauratsiooni aeg – mõistetud kui *reparatio* –, mis avaldus nii vanade kuninga- ja vürstikodade taastamises kui ka religioossete uuendusliikumiste riiklikus toetamises. Vrd **Blessing** 1992. Sõjajärgsetel aastatel muutus restauratsiooni etteheide taasrelvastumise vastaste üheks juhtmõisteks. Baudissin tahtis oma kontseptsiooni sellest selgelt distantseerida.

⁶⁴ **Baudissin** 2006, S. 76: „Meie ees on reformatoorne ülesanne, mis ajaloolisi erinevusi tunnustades hindab õigesti uut riigi- ja inimesepilti ning võtab antud juhul arvesse relvajõudude spetsiaalseid ülesandeid.“ Baudissin lähtub argumenteerides *nullpunkti armust* (*Ibid.*, S. 27).

⁶⁵ **BDZ** 1955, 2.4/2, 13.

⁶⁶ Keskaegses Euroopas ühtsena püsinud katoliku kirik lõhenes reformatsiooni käigus kaheks erinevaks kiriku- ja teoloogiatriaditsiooniks – rooma-katoliikluseks ja protestantismiks.

⁶⁷ Vrd tema teost, mis kannab pealkirja „Bundeswehr ja traditsioon. Saksa sõduri kehtiva pärandi otsingud“ (**Abenheim** 1989). Vrd ka **de Libero** 2006. Selle taustal saab tõlgendada Baudissini tagasipöördumist Preisi militaartraditsiooni juurde katsena lõimida traditsionaliste uue Bundeswehri. Vastavalt sellele ei karda Baudissin kasutada ka natsionaalsotsialistide poolt germaani rahvuskangelasena ülistatud **Ernst Moritz Arndti** seisukohti (1769–1860, Saksa kirjanik ja ajaloolane, kes oli poliitiliselt pühendunud sellele, et mobiliseerida inimesi Napoleoni Saksamaa-vallutuste vastu. Oma pamflettide ja vaadete tõttu viibis Arndt maapaos ja kaotas aastakümneteks oma professorikoha. – *Tõlk.*). Baudissin näitab sellega, et paljude poolt *uueks* sõimatud *Innere Führung*’i põhimõtted on faktiliselt kehtinud juba ammu; selline immanentse või traditsioonist tuleneva kriitika meetod on laialt levinud. Nn traditsioonitõend teenis näiteks reformatsioonipäevil seda eesmärki, et traditsiooniliselt meeletatud keiser aktsepteeriks senisest rohkem uuendusi. Heatahtlikke (traditsionaliste) on võimalik sel moel innovatsioonile võita.

võitlus ja rangus/karmus. Seevastu propageerib ta termineid nagu *kaitse ja rahu, mõistmine ja vastutus, õigus ja inimväärikus* ning muidugi tolle aja moesõna *partnerlus* – seda nii kõigi aastastetega sõdurite kui ka sõdurite ja tsiviilisikute vahel.⁶⁸ Saksa relvajõudude reformatsioon või uuendamine oli Baudissini arvates võimalik, sest totaalne lüüasaamine määras kindlaks *nullpunkti*, mida tuleks mõista *armuna*. *Armum nullpunktist*, mida tuleks kasutada, kõneldi tol ajal ennekõike Herrmannsburgi evangeelses akadeemias⁶⁹, kus levitati Hannoveri piiskop Hanns Lilje (1899–1977)⁷⁰ mõtet: „Just meie siin, Saksamaal, vajame sõnumit, et on olemas võimalus uueks alguseks.”⁷¹

Lõpetuseks: mis kasu on *Innere Führung*'i kontseptsioonist?

Sellele küsimusele on lühike vastus: *Innere Führung*'i abil luuakse ülekaal *maailmavaadete sõjas*. See on Baudissini mõtlemise üllatav *tuum*: sõda on tema arvates vaimne sündmus; sõda tuleneb lahknevatest maailmavaadetest. Maailmavaadete võitluses võidab see riik või riikide ühendus, kellel on parem maailmavaade. See saab olema *läänelik* maailmavaade, on Baudissin veendunud. Selles mõttekäigus üllatab esmalt see, et Baudissin ei panusta relvade võidujooksule ega tehnika üleolekule, vaid konflikti vaimsele dimensioonile. Ei võida mitte tugevam, vaid hoopis targem. Baudissin on sellega kirjeldanud oma kaasaega ja see on saanud viimastel aastakümnetel toimunud arengus muljetavaldava kinnituse. Võib-olla kehtib tema arusaam ka uute konfliktide puhul: maailmavaadete sõjas suudavad püsima jääda vaid sellised relvajõud, „mis – kooskõlas oma riigi demokraatliku põhikorruga – ise koosnevad

⁶⁸ Vrd **Dörfler-Dierken** 2005, S. 35. Baudissin võis saada olulisi impulsse oma sõjaväeorganisatsioonis toimiva *partnerluse* termini jaoks evangeelsetes akadeemias toimunud diskussioonidest ja oma koostööst Villigsti evangeelses sotsiaalkeskuses **Klaus von Bismarkiga** (1912–1997, Saksa teleajakirjanik ja Saksa avalik-õiguslike telekanalite WDR ja ARD juht, kes alustas pärast sõda ka aktiivset osalemist evangeelse kiriku elus: korraldas kirikupäevi, organiseeris eri tasandil kohtumisi ja oli aastatel 1950–1995 Saksa evangeelse kirikupäeva presiidiumi liige ja aastatel 1977–1979 ka selle president; aastatel 1977–1989 Goethe instituudi president . – *Tõlk.*)

⁶⁹ Vrd **Baudissin** 1969, S. 23; vrd ka **Dörfler-Dierken** 2005, S. 83, märkus 147.

⁷⁰ Uuem uurimine näeb Liljet märksa kriitilisemas valguses, sest ta on avaldanud toetust natsikurjategijatele ega ole üle võtnud neid kohustusi, mis sisalduvad Stuttgarti süütunnistuses, mille allakirjutajate hulka ta ise kuulus. Vrd **Wunderlich** 2002; Perels 2002. Vrd ka Baudissini ja Lilje kirjavahetust: **BAMA** 717/72. Lilje tähenduse kohta sõjajärgsel ajal vt **Uden** 1998a; 1998b; **Schad** 2002.

⁷¹ **Lilje** 1951, S. 17. Sarnaselt on väljendunud piiskop Lilje ka **Hanke** 1999, S. 71, märkus 249, järgi.

vabadest riigikodanikest.⁷² Sõjaväelise organisatsiooni demokraatiseerimine ja humaniseerimine on hädavajalik, sest relvajõudude tuginemine vana-euroopalikele-kristlikele põhiväärtustele, nagu rahu, vabadus ja vastutus, loob sõjalise ülekaalu. Tugev on üksnes see sõdur, kes töötab sõjaväelises organisatsioonis kooskõlas iseenda ja oma ühiskonnaga. Kui see sünnib – nii kõlab Baudissini tees –, siis suudab vaba armee võita mittevaba armee, siis suudab vabaduse poliitiline süsteem jagu saada mittevabast poliitilisest süsteemist. Seepärast peab Baudissini järgi sõjaväelises organisatsioonis edenema „tahet saada vabaks ja olla vaba“.

Baudissini vabadusemõiste ei ole üksnes poliitilise suunitlusega, üksnes n-ö antibolševistlik⁷³, vaid sellel on ka kaugeleulatuv religioosne sisu. Vaba on tema arvates just Jumala poolt vabastatud inimene, kes on endas ise suutnud võita kalduvuse totalitaarsusele. Üksnes see inimene on suuteline oma vabadust realiseerima ka vastutuses kaasinimeste eest. Iga inimene kannab Baudissini arvates endas „totalitaarseid tendentse“, „inimeses on alati kaks kalduvust“:

[E]simene püüdleb vabaduse poole riskidest hoolimata talle pakutud võimaluse pärast, ja teine kardab riski ning eelistab kindlat teed, isegi kui sellel on seotud teatud määral vabaduse kaotamine. Kui sellest endale aru antakse, et me oleme nii üksikisikuna kui ka rahvana alati selle kahe kalduvuse konfliktis, siis ei ole tegelikult mingi küsimus, et me võime teha midagi, et üht või teist püüdlust toetada. Me võime kasvatusena tugevdada kalduvust end allutada, vabaduse puudumisega leppida, ja me võime teisest küljest edendada ja arendada tahet saada vabaks ja olla vaba. Sealjuures ei tohi siiski jätta kahe silma vahele, et vabaduse ja vabaks olemise tahte juurde kuuluvad kaks põhieeldust: esiteks avaliku elu põhistruktuur, millega on vabaduse võimalus ja risk asetatud enamvähem talutavasse suhtesse. Ja teiseks eeldab vabadus alati inimesi, kes saavad ja tahavad vabad olla. Kui nüüd seda kalduvust saada vabaks ja olla vaba saab arendada kasvatusena, siis tõstatub järgmine küsimus: kas see tahtmine olla vaba saab või koguni peab olema modernsete relvajõudude kasvatustöö eesmärk?⁷⁴

⁷² Baudissin 2006, S. 67.

⁷³ Antitotalitaarne selle antikommunistlikus tähenduses oli läänesaksa ühiskonna põhivool Konrad Adenaueri ajal. Dubiel (1999, S. 75) on tähistanud antitotalitarismi „viiekümnendate aastate asendusidentiteedina“. Brockhaus 2005 on kirjeldanud, kuidas ja miks sai see mõiste toimida ühenduslülina nii natsionaalsotsialismi-aegsete märtrite või usutunnistajate kui ka CDU-valijate ja poolehoidjate lõimimisel. Vtd ka eelpool märkust 19 Arendti kohta.

⁷⁴ BDZ 1956, 5.4/4, 46.

On selge, kuidas kõlab vastus sellele küsimusele Baudissini mõttes. Bundeswehr pidi saama just selliseks vabadust edendavaks ja arendavaks organisatsiooniks.

Nüüd avaneb meie ees ka kontseptsiooni teine *põhituum*: maailmavaadete võitluses ei ole peamine saavutada teise maailmavaate pooldajate üle sõjalist võitu, tähtis ei ole vastase sõjaline lüüasaamine. Pigem on siin olulisel kohal veendumused, inimeste vaimne võitmine ja lõimimine. Tollane Lääne-Saksamaa president Gustav Heinemann (1899–1976)⁷⁵, aktiivne luterlane nagu ka Baudissin ja tema kaasvõitleja viiekümnendatel aastatel evangeelsetes akadeemias korraldatud konverentsidel, väljendas 1969. aastal uut arusaama võitlusest ja võidust järgmiste sõnadega:

*Kõige tõsisem asi pole mitte sõda, milles mees peab ennast õigustama, nagu minu põlvkond keisririigi ajal koolipingis õppis, vaid kõige tõsisem asi on rahu, milles me kõik peame ennast õigustama.*⁷⁶

See, kellel on vaimne ülekaal, leiab ka teid, kuidas rahu kindlustada.

Kirjandus

- Abenheim, D.** 1989. Bundeswehr und Tradition. Die Suche nach dem gültigen Erbe des deutschen Soldaten. [Beiträge zur Militärgeschichte 27]. München.
- Althaus, P.** 1956. Mensch und Menschlichkeit. Eine Vortragsreise. Stuttgart.
- Arendt, H.** 1955. Elemente und Ursprünge totaler Herrschaft (The Origins of Totalitarianism, 1951, autori poolt saksa keelde tõlgitud ja parandatud väljaanne). Frankfurt am Main.
- Bald, D.** 1995. Graf Baudissin und die Reform des deutschen Militärs. – Linnekamp, H.; Lutz, D. (Hg.). 1995. Innere Führung. Zum Gedenken an W. Graf von Baudissin (= Beiträge des Symposiums „Wirken und Wirkung von W. Graf von Baudissin“). [Demokratie, Sicherheit, Frieden 94], Baden-Baden, S. 19–53.
- Bald, D.** 1997. Wegbereiter der Militärreform in den fünfziger Jahren: W. Graf von Baudissin und G. Will. – Bald, D.; Prüfert, A. (Hg.) 1997. Vom Krieg

⁷⁵ **Schütz** 1993; **Koch** 1972, S. 182–193. – *Dr. rer. pol. ja dr. iur.* Gustav Heinemann kuulus sõja ajal tunnistuskiriku ridadesse ning oli pärast sõda aastakümneid Saksa evangeelsete kirikute nõukogu liige ja ning mõnda aega ka ülesaksamaalise sinodi eesistuja. Sõjajärgsetel aastatel täitis Heinemann nii sise- kui ka justiitsministri ülesandeid. Aastatel 1969–1974 oli ta Lääne-Saksamaa president. Oma tähtsaimaks ülesandeks pidas sakslaste truualamlikkuse ületamist ja sakslaste kasvatamist täisealisteks inimesteks, keda iseloomustab tegutsemine ja käitumine kodanikena ja kes ennast aktiivselt panustavad demokraatia, õigusriikluse ja sotsiaalse õigluse edendamisse. – *Tõlk.*

⁷⁶ **Schubert** 1969, S. 7.

- zur Militärreform. Zur Debatte um Leitbilder in Bundeswehr und Nationaler Volksarmee. [Militär und Sozialwissenschaften 20], Baden-Baden, S. 57–74.
- Bald, D.** 2005. Die Bundeswehr. Eine kritische Geschichte 1955–2005. München.
- Bald, D.; Prüfert, A.** (Hg.) 1997. Vom Krieg zur Militärreform. Zur Debatte um Leitbilder in Bundeswehr und Nationaler Volksarmee. [Militär und Sozialwissenschaften 20], Baden-Baden.
- BAMA** = Bundesarchiv-Militärarchiv, Freiburg i. Br. 717/46.
- BAMA** = Bundesarchiv-Militärarchiv, Freiburg i. Br. 717/72.
- Baudissin, W. Graf von** 1957a. Situation und Leitbild: Staatsbürger in Uniform. – Handbuch Innere Führung 1957. Bundesministerium der Verteidigung, S. 15–46.
- Baudissin, W. Graf von** 1957b. Soldatische Tradition in der Gegenwart. – Handbuch Innere Führung 1957. Bundesministerium der Verteidigung, S. 47–78.
- Baudissin, W. Graf von** 1969. Soldat für den Frieden. Entwürfe für eine zeitgemäße Bundeswehr. Hg. von P. von Schubert. München.
- Baudissin, W. Graf von** 1982a. Nie wieder Sieg! Programmatische Schriften 1951–1981. Hg. von C. Bührle u. C. von Rosen. München.
- Baudissin, W. Graf von** 1982b. Bibliographie. – *Ibid.* 1982a, S. 272–312.
- Baudissin, W. Graf von** 1984. Als aus Neustadt Wejherowo wurde ... – Pörtner, R. (Hg.) 1984. Mein Elternhaus. Ein deutsches Familienalbum. Düsseldorf *et al.*, S. 69–78.
- Baudissin, W. Graf von; Gräfin zu Dohna-Schlodien, D.** 2001. ... als wären wir nie getrennt gewesen. Briefe 1941–1947. Hg. von E. Knoke. Bonn.
- Baudissin, W. Graf von** 2006. Als Mensch hinter den Waffen. Hg. von A. Dörfler-Dierken. Göttingen.
- BDZ** = Baudissin Dokumentation Zentrum, Führungsakademie der Bundeswehr 54, 9.4/4, 5: 26. April 1954. Ettekanne Abteilung II/Planung koosseisu ees (ette kantud 9.3.1954).
- BDZ** 55, 2.4/2: 9.–14. jaanuar 1955. Ettekanne „Reform oder Restauration“.
- BDZ** 56, 5.4/4: 18.–23. veebruar 1956. Ettekanne „Freiheit als Verpflichtung“.
- Beese, D.** 1995. Seelsorger in Uniform. Evangelische Militärseelsorge im Zweiten Weltkrieg. Aufgabe – Leitung – Predigt. Hannover.
- Blank, Th.** 1956. Aufgabe und Verantwortung. Eine Auswahl von Reden. Bad Godesberg.
- Blessing, W. K.** 1992 Art. Restauration. – EKL = Evangelisches Kirchenlexikon (3. Auflage), Bd. 3, S. 1637–1641.
- Böhm, A.** 1987. Zur Biographie. Hermann Kunst. – Kunst, H. 1987. Credo Ecclesiam. Vorträge und Aufsätze. 1953 bis 1986. Hg. von K. Aland. Bielefeld, S. 213–244.
- Böhm, U.-P.; Hank, P.** 2004. Die Idee vom Bürgersoldaten. Historisches Vorbild für den Staatsbürger in Uniform. – Informationen für die Truppe, IFDT, Zeitschrift für Innere Führung, Nr. 3, S. 67–72.
- Bredow, W.** von 2000. Demokratie und Streitkräfte. Militär, Staat und Gesellschaft in der Bundesrepublik Deutschland. Wiesbaden.
- Brockhausen, M.** 2005. „Geboren im Widerstand“: Zur Erinnerung an den Nationalsozialismus in der CDU 1950–1990. – Holzem, A.; Holzapfel, Ch. (Hg.) 2005. Zwischen Kriegs- und Diktaturerfahrung. Katholizismus und

- Protestantismus in der Nachkriegszeit. [Konfession und Gesellschaft 34], Stuttgart, S. 203–234.
- Brüske, M.** 2003. Was ist Innere Führung? Eine Entfaltung ihres Begriffs anhand programmatischer Texte Wolf Graf von Baudissins. – Militäraseelsorge. Dokumentation 41, S. 175–224.
- Buhlmann, Th.** 2005. Bevölkerungsumfrage 2005. Repräsentative Befragung zum sicherheits- und verteidigungspolitischen Meinungsbild in Deutschland. Strausberg: Sozialwissenschaftliches Institut.
- Doehring, J.** 1977. Der Anfang und die Anfänge. – Storck, H. (Hg.) 1977. Mut zur Verständigung. Fünfundzwanzig Jahre Evangelische Akademie in Loccum. Göttingen, S. 11–45.
- Dörfler-Dierken, A.** 2005. Ethische Fundamente der Inneren Führung. Baudissins Leitgedanken: Gewissensgeleitetes Individuum – Verantwortlicher Gehorsam – Konflikt- und friedensfähige Mitmenschlichkeit. [Berichte des Sozialwissenschaftlichen Instituts der Bundeswehr 77], Strausberg.
- Dörfler-Dierken, A.** 2006a. Zu dieser Quellensammlung. – Baudissin, W. Graf von 2006. Als Mensch hinter den Waffen. Hg. von A. Dörfler-Dierken. Göttingen, S. 21–53.
- Dörfler-Dierken, A.** 2006b. Die Konzeption der Inneren Führung und das Luthertum im Nachkriegsdeutschland. – Schweitzer, F. (Hg.) 2006. Religion, Politik und Gewalt. Kongressband des XII. Europäischen Kongresses für Theologie 18.–22. September 2005 in Berlin. [Veröffentlichungen der Wissenschaftlichen Gesellschaft für Theologie 29]. Gütersloh, S. 587–625.
- Dubiel, H.** 1999. Niemand ist frei von der Geschichte. Die nationalsozialistische Herrschaft in den Debatten des Deutschen Bundestages. München.
- Ebeling, K., Seiffert, A., Senger, R.** 2003. Ethische Fundamente der Inneren Führung. [SOWI-Arbeitspapier 132]. Strausberg: Sozialwissenschaftliches Institut der Bundeswehr.
- Eißner, T. R.** 2005. Innere Führung und Transformation der Bundeswehr. Anmerkungen zu 50 Jahren Innere Führung in der Bundeswehr. – S + F, Sicherheit und Frieden 23, S. 190–196.
- Evangelische Akademie Baden** (Hg.) 2003. Friedensmacht Europa? Friedensethische Ansätze aus kirchlicher Sicht. [Herrenalber Protokolle 115]. Karlsruhe.
- EZA** = Evangelisches Zentralarchiv Berlin 742/325.
- Fischer, M.** (Hg.) 1995. Fünfzig Jahre Evangelische Akademie Bad Boll. Aufbruch zum Dialog. Auf dem Weg zu einer Kultur des Gesprächs. Stuttgart.
- Frieling, R.** 2003. Friedensmacht Kirche? Beiträge der Kirchen zu Frieden und Versöhnung in Europa. – Evangelische Akademie Baden (Hg.) 2003. Friedensmacht Europa? Friedensethische Ansätze aus kirchlicher Sicht. [Herrenalber Protokolle 115]. Karlsruhe, S. 24–41.
- Garbe, D.** 1993. Äußerliche Abkehr, Erinnerungsverweigerung und „Vergangenheitsbewältigung“: Der Umgang mit dem Nationalsozialismus in der frühen Bundesrepublik. – Schildt, A.; Sywottek, A. (Hg.) 1993. Modernisierung im Wiederaufbau. Die westdeutsche Gesellschaft der 50er Jahre. [Forschungsinstitut

- der Friedrich-Ebert-Stiftung, Reihe: Politik- und Gesellschaftsgeschichte 33]. Bonn, S. 693–716.
- Garbe, I.** 2004. Theologie zwischen den Weltkriegen. Hermann Wolfgang Beyer (1898–1942). Zwischen den Zeiten – Konservative Revolution – Wehrmachtseelsorge. Frankfurt am Main.
- Greiner, Ch.** 1995. Die militärstrategische Lage Westeuropas und Westdeutschlands aus der Sicht westdeutscher Militärs 1945–1949. – Knipping, F.; Müller, K.-J. (Hg.) 1995. Aus der Ohnmacht zur Bündnismacht. Das Machtproblem in der Bundesrepublik Deutschland 1945–1960. Paderborn *et al.*, S. 155–168.
- Greschat, M.; Krumwiede, H.-W.** (Hg.) 1999. Das Zeitalter der Weltkriege und Revolutionen. [Kirchen- und Theologiegeschichte in Quellen. 5. Aufl.]. Gütersloh.
- Grosse, H. et al.** (Hg.) 2002. Neubeginn nach der NS-Herrschaft? Die hannoversche Landeskirche nach 1945. Hannover.
- Grunenberg, A.** (Hg.) 2003. Totale Herrschaft und republikanische Demokratie. Fünfzig Jahre nach The Origins of Totalitarianism. [Hanna-Arendt-Studien 1]. Frankfurt am Main *et al.*
- Handbuch Innere Führung.** Hilfen zur Klärung der Begriffe 1957. Bundesministerium für Verteidigung, Führungsstab der Bundeswehr-B (Hg.), Bonn.
- Hanke, Ch.** 1999. Die Deutschlandpolitik der Evangelischen Kirche von 1945 bis 1990. Eine politikwissenschaftliche Untersuchung unter besonderer Berücksichtigung des kirchlichen Demokratie-, Gesellschafts- und Staatsverständnisses. [Schriftenreihe der Gesellschaft für Deutschlandforschung 68], Berlin.
- Härle, W.** 2000. Gewissen. IV. Dogmatisch und ethisch. – RGG = Religion in Geschichte und Gegenwart, 4. Aufl., Bd. 3, S. 902–906.
- Hauschild, W.-D.** 2001. Nachruf auf Hermann Kunst (1907–1999). – Mitteilungen der Evangelischen Arbeitsgemeinschaft für Zeitgeschichte 19 (2001), S. 69–72.
- Hauschild, W.-D.** (Hg.) 1998. Profile des Luthertums. Biographien zum 20. Jahrhundert. Gütersloh.
- Holzem, A.; Holzappel, Ch.** (Hg.) 2005. Zwischen Kriegs- und Diktaturerfahrung. Katholizismus und Protestantismus in der Nachkriegszeit. [Konfession und Gesellschaft 34], Stuttgart.
- Huber, W.** 1973. Kirche und Öffentlichkeit. [Forschungen und Berichte der Evangelischen Studiengemeinschaft 28], Stuttgart. Zgl. Habilitationsschrift, Universität Heidelberg.
- Huber, W.; Reuter, H.-R.** 1990. Friedensethik. Berlin.
- Jacobsen, H.-A.** 1956. Dokumente zur Vorgeschichte des Westfeldzugs. Göttingen.
- Klän, W.** 1998. Reinold von Thadden-Trieglaff. – Hauschild, W.-D. (Hg.) 1998. Profile des Luthertums. Biographien zum 20. Jahrhundert. Gütersloh, S. 691–700.
- Klein, M.** 2005. Westdeutscher Protestantismus und politische Parteien. Anti-Parteien-Mentalität und parteipolitisches Engagement von 1945 bis 1963. [Beiträge zur historischen Theologie 129], Tübingen.
- Knipping, F.; Müller, K.-J.** (Hg.) 1995. Aus der Ohnmacht zur Bündnismacht. Das Machtproblem in der Bundesrepublik Deutschland 1945–1960. Paderborn *et al.*

- Knoke, E.** 2001. Zur Herausgabe der Briefe. Einführung. – Baudissin, W. Graf von; Gräfin zu Dohna-Schlodien, D. 2001. ... als wären wir nie getrennt gewesen. Briefe 1941–1947. Hg. von E. Knoke. Bonn, S. 9–40, 285–287.
- Koch, D.** 1972. Heinemann und die Deutschlandfrage. 2. Aufl., München.
- Kortzfleisch, S.** von 1999. Der Kirchentag in Zeit und Welt: Das Abenteuer ist noch nicht zu Ende. – Runge, R.; Käßmann, M. (Hg.) 1999. Kirche in Bewegung. 50 Jahre Deutscher Evangelischer Kirchentag. Gütersloh, S. 15–26.
- Kreß, H.** 2006. Gewissen. – Evangelisches Staatslexikon. Hg. von W. Heun *et al.* Stuttgart, S. 822–826.
- Krüger, D.** 1993. Das Amt Blank. Die schwierige Gründung des Bundesministeriums für Verteidigung. Freiburg i. Br.
- Kunst, H.** 1987. Credo Ecclesiam. Vorträge und Aufsätze. 1953 bis 1986. Hg. von K. Aland. Bielefeld.
- Kutz, M.** 2004. Aus den Katastrophen der Geschichte lernen. Über den historischen Ort der Konzeption Baudissins. – Kutz, M. (Hg.) 2004. Gesellschaft, Militär, Krieg und Frieden im Denken von W. Graf von Baudissin. [Forum Innere Führung 23]. Baden-Baden, S. 13–24.
- Kutz, M.** (Hg.) 2004. Gesellschaft, Militär, Krieg und Frieden im Denken von W. Graf von Baudissin. [Forum Innere Führung 23]. Baden-Baden.
- Lächele, R.; Thierfelder, J.** (Hg.) 1995. Das evangelische Württemberg zwischen Weltkrieg und Wiederaufbau. Stuttgart.
- Lange, S.** 2003. Der Fahneneid. Die Geschichte der Schwurverpflichtung im deutschen Militär. [Schriftenreihe des Wissenschaftlichen Forums für Internationale Sicherheit e. V. WIFIS 19] Bremen.
- Lilje, H.** 1951. Kirche und Politik. Nürnberg.
- Lilje, H.** 1973. Memorabilia. Schwerpunkte eines Lebens. Nürnberg.
- Linnenkamp, H.; Lutz, D.** (Hg.) 1995. Innere Führung. Zum Gedenken an W. Graf von Baudissin (= Beiträge des Symposiums „Wirken und Wirkung von W. Graf von Baudissin“). [Demokratie, Sicherheit, Frieden 94]. Baden-Baden.
- Lipgens, W.** (Hg.) 1968. Europa-Föderationspläne der Widerstandsbewegungen 1940–1945. München.
- Lorenz, F.** 1985. Die Reisen und Leiden des Reinold von Thadden-Trieglaff. Eine Chronik der Jahre 1945–1950. Fulda.
- Luther, M.** (1526/1983). Ob Kriegsleute auch in seligem Stande sein können (1526). – Luther deutsch. Die Werke Martin Luthers in neuer Auswahl für die Gegenwart. Hg. von Kurt Aland, 3. Aufl. (M. Luther, Der Christ in der Welt, Bd. 7). Göttingen, S. 52–86.
- Lutz, D.** 1995. Graf Baudissin – Reformier, Wissenschaftler, Hochschullehrer. – Linnenkamp, H.; Lutz, D. (Hg.) 1995. Innere Führung. Zum Gedenken an W. Graf von Baudissin (= Beiträge des Symposiums „Wirken und Wirkung von W. Graf von Baudissin“). [Demokratie, Sicherheit, Frieden 94]. Baden-Baden, S. 11–18.
- Mager, U.** 2006. Gewissensfreiheit. – Evangelisches Staatslexikon. Hg. von W. Heun *et al.* Stuttgart, S. 828–834.
- Masso, I.** 2001. Hannah Arendt totalitarismi põhjustest ja olemusest. – Vikerkaar, nr 8/9, lk 188–194.

- Mehlhausen, J.; Siegele-Wenschkewitz, L.** (Hg.) 2000. Zwei Staaten – zwei Kirchen? Evangelische Kirche im geteilten Deutschland. Ergebnisse und Tendenzen der Forschung. Leipzig.
- Nerger, U.** 1994/95. W. Graf von Baudissin – Eine biographische Skizze. – Jahresschrift der Führungsakademie der Bundeswehr, S. 9–45.
- Nösser, Ch.** 1995. Das Engagement der Evangelischen Akademie Bad Boll in der Frage der westdeutschen Wiederbewaffnung. – Lächele, R.; Thierfelder, J. (Hg.) 1995. Das evangelische Württemberg zwischen Weltkrieg und Wiederaufbau. Stuttgart, S. 171–194.
- Opitz, E.** (Hg.) 1998. G. von Scharnhorst. Vom Wesen und Wirken der preußischen Heeresreform. [Schriftenreihe des Wissenschaftlichen Forums für Internationale Sicherheit e.V. WIFIS 12]. Bremen.
- Oppelland, T.** 2000. „Politik aus christlicher Verantwortung“. Der Evangelische Arbeitskreis der CDU/CSU in der Ära Adenauer. – Sauer, Th. 1999. Westorientierung im deutschen Protestantismus? Vorstellung und Tätigkeit des Kronberger Kreises. [Ordnungssysteme. Studien zur Ideengeschichte der Neuzeit 2]. München, S. 55–64.
- Paul, W.** 1983. Das Potsdamer Infanterie-Regiment 9. 1918–1945. Preußische Tradition in Krieg und Frieden. Textband. Osnabrück.
- Pausch, E. M.** 2001. Brauchen wir eine neue Friedensethik? Der Kosovo-Krieg und seine Auswirkung auf die friedensethische Diskussion in der Evangelischen Kirche in Deutschland (EKD). – Zeitschrift für Evangelische Ethik, 45. Jg., S. 17–28.
- Pausch, E. M.** 2003. Frieden in Europa, Frieden in der Welt. Friedensethische Einsichten reformatorischer Theologie und Kirche. – Evangelische Akademie Baden (Hg.) 2003. Friedensmacht Europa? Friedensethische Ansätze aus kirchlicher Sicht. [Herrenalber Protokolle 115]. Karlsruhe, S. 7–23.
- Perels, J.** 2002. Theologie und Politik bei Hanns Lilje nach 1945. – Grosse, H. *et al.* (Hg.) 2002. Neubeginn nach der NS-Herrschaft? Die hannoversche Landeskirche nach 1945. Hannover, S. 235–257.
- Pfaff-Urteil** (BVerwG 2 WD 12.04 vom 21. Juni 2005).
- Plagge, W.** 2006. Judenretter in Uniform. – Informationen für die Truppe IFDT 2006/2, S. 59–65.
- Pörtner, R.** (Hg.) 1984. Mein Elternhaus. Ein deutsches Familienalbum. Düsseldorf *et al.*
- Projektgruppe „Sozialwissenschaftliche Begleitung von Auslandseinsätzen“**
2004. Soldatisches Selbstverständnis im 7. und 8. Einsatzkontingent SFOR. Ergebnisbericht. Strausberg: Sozialwissenschaftliches Institut (käsikirjaline ekspertihinnang).
- Reeb, H.-J.; Többicke, P.** 2003. Lexikon Innere Führung. 2. Aufl., Regensburg *et al.*
- Reeb, H.-J.; Többicke, P.** 2003a. Art. Bundeswehr. – *Ibid.* 2003, S. 64f.
- Reeb, H.-J.; Többicke, P.** 2003b. Art. Staatsbürger in Uniform. – *Ibid.* 2003, S. 226f.
- Reeb, H.-J.; Többicke, P.** 2003c. Art. Inneres Gefüge. – *Ibid.* 2003, S. 145.
- Reeb, H.-J.; Többicke, P.** 2003d. Art. Innere Führung. – *Ibid.* 2003. Lexikon Innere Führung, S. 312–320.

- Rendtorff, T.** 2000. Zwei Staaten – zwei Kirchen? Der Protestantismus in der deutschen Geschichte 1949–1989. – Mehlhausen, J.; Siegele-Wenschkewitz, L. (Hg.) 2000. Zwei Staaten – zwei Kirchen? Evangelische Kirche im geteilten Deutschland. Ergebnisse und Tendenzen der Forschung. Leipzig, S. 11–45.
- Rosen, C. von** 1982. W. Graf von Baudissin zum 75. Geburtstag. – Baudissin, W. Graf von 1982a. Nie wieder Sieg! Programmatische Schriften 1951–1981. Hg. von C. Bührle u. C. von Rosen. München, S. 7–39.
- Rosen, C. von** 1994. Geistige Grundlagen in Werk und Wirkung von Wolf Graf von Baudissin. – Jahresschrift der Führungsakademie der Bundeswehr 1994/95, S. 49–60.
- Rosen, C. von** 1995. Ost oder West – Gedanken zur deutsch-europäischen Schicksalsfrage. – Linnenkamp, H.; Lutz, D. (Hg.) 1995. Innere Führung. Zum Gedenken an W. Graf von Baudissin (= Beiträge des Symposiums „Wirken und Wirkung von W. Graf von Baudissin“). [Demokratie, Sicherheit, Frieden 94]. Baden-Baden, S. 109–119.
- Rosen, C. von** 2004. Frieden und Widerstand. Geistige und sittliche Gründe in Baudissins Konzeption Innere Führung. – Kutz, M. (Hg.) 2004. Gesellschaft, Militär, Krieg und Frieden im Denken von W. Graf von Baudissin. [Forum Innere Führung 23]. Baden-Baden, S. 25–44.
- Rosen, C. von** 2016. Sõdimisvõimelise sõduri tähendusess Wolf Graf von Baudissini järgi. – Sõjateadlane. Estonian Journal of Military Studies. Vol. 1. Tartu: Eesti Ülikoolide Kirjastus, lk 216–235.
- Rümmer, H. O.** (Hg.) 1984. Innere Führung im Meinungsstreit. Beiträge zu ihrer Fortentwicklung in der Bundeswehr. 2. Aufl. Großhesselohe.
- Rümmer, H. O.** 1984. Einleitung: Die Konzeption der Inneren Führung. Einführende Bemerkungen. – Rümmer, H. O. (Hg.) 1984. Innere Führung im Meinungsstreit. Beiträge zu ihrer Fortentwicklung in der Bundeswehr. 2. Aufl. Großhesselohe, S. 7–20.
- Runge, R.; Käbmann, M.** (Hg.) 1999. Kirche in Bewegung. 50 Jahre Deutscher Evangelischer Kirchentag. Gütersloh.
- Sauer, Th.** 1999. Westorientierung im deutschen Protestantismus? Vorstellung und Tätigkeit des Kronberger Kreises. [Ordnungssysteme. Studien zur Ideengeschichte der Neuzeit 2]. München.
- Sauer, Th.** (Hg.) 2000. Katholiken und Protestanten in den Aufbaujahren der Bundesrepublik. KoGe 21. Stuttgart *et al.*
- Saumets, A.** 2007. Adenaueri saladus ja Bundeswehri sünnitund kloostri müüride varjus. – KVÜÖA toimetised, nr 8. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, lk 166–230.
- Saumets, A.** 2013. Sõjast ja sõdimisest Martin Lutheri teoloogilistes tekstides: mõtteid „Sõjameeste kirja“ tekkeloost ja sõnumist. – KVÜÖA toimetised, nr 17. Tartu, lk 280–333.
- Schad, S.** 2002. Das Geschichtsbild des „Sonntagsblattes“. Die publizistische Rezeption des Nationalsozialismus und seiner Folgen in den Jahren 1948 bis 1953. – Grosse, H. *et al.* (Hg.) 2002. Neubeginn nach der NS-Herrschaft? Die hannoversche Landeskirche nach 1945. Hannover, S. 169–186.

- Schildt, A.; Sywottek, A.** (Hg.) 1993. Modernisierung im Wiederaufbau. Die westdeutsche Gesellschaft der 50er Jahre. [Forschungsinstitut der Friedrich-Ebert-Stiftung, Reihe: Politik- und Gesellschaftsgeschichte 33]. Bonn.
- Schubert, P. von** 1969. Einführung. – Baudissin, W. Graf von 1969. Soldat für den Frieden. Entwürfe für eine zeitgemäße Bundeswehr. Hg. von P. von Schubert. München, S. 7–19, 319–321.
- Schütz, U.** 1993. Gustav Heinemann und das Problem des Friedens im Nachkriegsdeutschland. [agenda frieden 4]. Münster.
- Schweitzer, F.** (Hg.) 2006. Religion, Politik und Gewalt. Kongressband des XII. Europäischen Kongresses für Theologie 18.–22. September 2005 in Berlin. [Veröffentlichungen der Wissenschaftlichen Gesellschaft für Theologie 29]. Gütersloh.
- Sokol, B.** 1997. Vom Staatsbürger zum Weltbürger in Uniform. Friedenskonzepte Wolf Graf von Baudissins und deren aktuelle Relevanz. Dissertation. Helmut-Schmidt-Universität der Bundeswehr Hamburg.
- Sternberger, D. et al.** (Mitarb.) 1968. Aus dem Wörterbuch des Unmenschen. 3. Aufl. (Erstaufl. 1957). Hamburg *et al.*
- Storck, H.** (Hg.) 1977. Mut zur Verständigung. Fünfundzwanzig Jahre Evangelische Akademie in Loccum. Göttingen.
- Thielicke, H.** 1947. Kirche und Öffentlichkeit. Tübingen.
- Thielicke, H.** 1958. Mensch zwischen Konstruktionen. München.
- Thielicke, H.** 1963. Von der Freiheit, ein Mensch zu sein. Tübingen.
- Thielicke, H.** 1976. Mensch sein – Mensch werden. Entwurf einer christlichen Anthropologie. München u. a.
- Thoß, B.; Volkman, H.-E.** 1988. Zwischen Kaltem Krieg und Entspannung. Sicherheits- und Deutschlandpolitik der Bundesrepublik im Mächtesystem der Jahre 1953–1956. [Militärsgeschichte seit 1945 9]. Boppard am Rhein.
- Treidel, R. J.** 1995. Die Diskussion um die Mitbestimmungsgesetzgebung in Württemberg-Baden und die Evangelische Akademie Bad Boll. – Lächele, R.; Thierfelder, J. (Hg.) 1995. Das evangelische Württemberg zwischen Weltkrieg und Wiederaufbau. Stuttgart, S. 154–170.
- Treidel, R. J.** 2003. Evangelische Kultur und Politik im Nachkriegsdeutschland. Gesellschaftspolitisches Engagement in kirchlicher Öffentlichkeitsverantwortung. [Konfession und Gesellschaft 22]. Stuttgart.
- Trentzsch, H.-Chr.** 1956. Der Soldat und der 20. Juli 1944. Darmstadt.
- Trentzsch, H.-Chr.** 1957. Der 20. Juli 1944: Gedanken zum Widerstand. – Handbuch Innere Führung. Hilfen zur Klärung der Begriffe 1957. Bundesministerium für Verteidigung, Führungsstab der Bundeswehr-B (Hg.), Bonn, S. 79–88.
- Uden, R.** 1998a. H. Lilje als Publizist. Eine Studie zum Neubeginn der christlichen Publizistik. [Studien zur christlichen Publizistik 1]. Erlangen.
- Uden, R.** 1998b. H. Lilje. Bischof der Öffentlichkeit. Hannover.
- Vogel, J.** 1978. Kirche und Wiederbewaffnung. Die Haltung der evangelischen Kirche in den Auseinandersetzungen um die Wiederbewaffnung der Bundesrepublik 1949–1956. Göttingen.
- Volkman, H.-E.** 1988. Die sozialdemokratische innerparteiliche Diskussion über Sicherheit, Entspannung und deutsche Einheit (1953–55). – Thoß, B.; Volkman,

- H.-E. 1988. Zwischen Kaltem Krieg und Entspannung. Sicherheits- und Deutschlandpolitik der Bundesrepublik im Mächtesystem der Jahre 1953–1956. [Militärsgeschichte seit 1945 9]. Boppard am Rhein, S. 153–177.
- Wischmann, A.** 1977. Das erste Jahrzehnt nach dem Kriege. – Storck, H. (Hg.) 1977. Mut zur Verständigung. Fünfundzwanzig Jahre Evangelische Akademie in Loccum. Göttingen, S. 46–59.
- Wolgast, E.** 2001. Die Wahrnehmung des Dritten Reiches in der unmittelbaren Nachkriegszeit (1945/46). [Schriften der Philosophisch-historischen Klasse der Heidelberger Akademie der Wissenschaften 22]. Heidelberg.
- Wunderlich, A.** 2002. H. Lilje und der Umgang mit NS-Verbrechern. – Grosse, H. *et al.* (Hg.) 2002. Neubeginn nach der NS-Herrschaft? Die hannoversche Landeskirche nach 1945. Hannover, S. 187–200.

Prof *dr. theol. habil.* **ANGELIKA DÖRFLER-DIERKEN**, Bundeswehri sõjaajaloo ja sotsiaalteaduste keskuse teadusdirektor, uurimisvaldkonna „Sotsiaalteadused ja relvajõud“ projektijuht, Hamburgi ülikooli evangeelse usuteaduskonna professor